

Anul al V-lea, N-le 11-12.

Novembre-December 1919.

REVISTA ISTORICĂ

= Dări de seamă, =
documente și notițe.

PUBLICATĂ

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

N. IORGA

CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC“

1920

SUMARIUL :

- N. Iorga* : O istorie universală în sens german
Gh. I. Brătianu : Lupta de la Baia (după izvoare ungurești).
N. Iorga : Un sat de vieri: Odobesti.
N. Iorga : Din scrisul nostru și despre noi.
N. Iorga : Un educator francez: Antonin Beques.
N. Iorga : Unchiul lui Ștefan-cel-Mare.
N. Iorga : Cronică.
-

Manuscrisele se trimet d-lui N. Iorga, București,
Șoseaua Bonaparte, 8

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Administrația : București, Tipografia „Cultura
Neamului Românesc”, Strada Lipscanii
Noi, 12 (colț cu Domnița Anastasia).

Pentru cărțile despre care se fac recenzii care le
recomandă, se poate reținea, după dorință,
anunțul pe copertă.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SEAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —
PUBLICATĂ de N. IORGA CU CONCURSUL MAI MULȚOR SPECIALIȘTI

O istorie universală în sens german

Într-o comunicație pe care am făcut-o la Congresul internațional de istorie din Londra am arătat cât e de necesar să se scrie din nou, potrivit cu ideile și cu nevoile timpului nostru o istorie universală, care, între altele, ar avea marele avantaj că printr'însa s'ar arăta ce e neologic și imposibil în teoriile care făgăduiesc omenirii un bine la care, așa cum el e caracterizat și definit, ea nu poate, și așa zice chiar: nu trebuie, să ajungă vreodată. În același timp, indicam ca element de legătură pentru faptele ce ar fi să se presinte în aceasta nouă istorie universală, pentru evul mediu, vechile și marile concepții superioare ale Bisericii și Imperiului, față de care, ca noțiuni secundare, abia în pregătire, joacă un rol cu totul subordonat popoarele. Dacă așa fi vorbit și de istoria modernă și contemporană, așa fi scos în lumină ca element dominant *vitalitățile naționale*, care întrec cu mult ca valoare formele inviate, cu mai multă sau mai puțină pricepere, ale Statului antic. De atunci, discutînd asupra originii și însemnătății acelei concepții ineseși a Bisericii, am stabilit (v. *Părerile unui nespecialist asupra istoriei antice*) că ea nu este decât ultima formă a *Imperiului* în dezvoltare.

După tot haosul de idei al războiului, față de necesitatea de a se da direcții nouă fiecărui neam, întărindu-l prin conștiința puternică a trecutului său și prin simțul exact al locului pe care l-a avut în viața lumii, un învățat german dă o astfel de încercare pe scurt asupra istoriei mondiale, dedicînd-o „comilitonilor ce se întorc de pe front, după ce au apărat liniștea științei germane, pentru reluarea lucrului comun“, precum și „întu aducerea aminte credincioasă a celor căzuți“¹.

Acest învățat, d. Alexander Cartellieri, a făcut studii adîncite asupra veacului al XII-lea și al XIII-lea și, ocupându-se de

¹ *Grundzüge der Weltgeschichte*, Lipsca, Dyksche Buchhandlung, 1919.

personalității politice în afară de cercul de acțiune al politicei germane medievale, ca Henric al II-lea din Anglia, „imperialul“ Angevin, sau Filip-August al Franciei, creatorul „unității naționale“, a putut să se inițieze fundamental în viața celorlalte nații din această vreme, ceea ce poate scuti, firește, de anumite judecăți curente în țara sa.

Totuși, încheindu-și prefata, care cuprinde ideile stăpînitoare, d. Cartellieri simte nevoia să-și afirme din nou părerea că „tot *puterea*“ (sublinierea e a d-sale) „rămâne pe planul întâiu“, că ea „este prețiosul preț de biruință în lupta de concurență a popoarelor“, că „naționalismul democratic, care pare să triumfe acum, va isprăvi iarăși cu imperialism“ și adaugă că, oricît ar căuta să fie nepărtenitor, în presintarea vieții tuturor formațiunilor politice, el nu și-ar fi scris cartea dacă n'ar „păstra credința nezguduită, și în incurcăturile și nevoile prezentului, în valoarea mondială (*Weltgeltung*) a spiritului german“.

Nu se prea potrivește între sine aceste idei, și glasul realității în adevăr nepărtenitor cercetate spune adesea altfel. Orice putere omenească exercită o firească influență în jurul său: ea cucerește, dacă voiește ceva să întrebuințeze acest cuvînt. E în necesitatea lucrurilor, în ordinea însăși a naturii. Dar este cucerire și cucerire: una distruge pentru a înlocui, alta domină pentru a spori, una obosește și stoarce pe cuceritor chiar, alta activează și întărește și pe învins. La una puterile materiale sînt aruncate pentru nimicire, la alta puterile sufletești, fie și cu sprijinul mijloacelor forței, cite odată indispensabile, sînt lăsate libere pentru fructificare. În cel d'întăiu cas, o nație e geniul rău al omenirii, în cel de-al doilea, ea devine geniul ei bun. Și, pomenind numai de „valoarea mondială a spiritului german“, care nu e de sigur cel aprobat și încurajat pe Wilhelmii și Hindenburgii prezentului, d. Cartellieri însuși pare a face un act de pocăință.

Ca metodă însă, autorul noii istorii universale pe scurt își propune a presinta numai *fapte*, întâmplări, *evenimente* (*Ereignisse*), și anume pe acelea care „au o acțiune îndelungată“ și „în care pornirea și voința oamenilor în acțiune ajunge la o puternică exprimare“. Un cadru îngust, care înlătură toată *acea viață sufletească de la care vin faptele, pentru că numai în mai slabă măsură și faptele cele mai importante în ordinea militară și politică*

să lucreze asupra dezvoltării ulterioare a vieții sufletești, particulare sau generale, naționale sau umane.

Să-l urmărim însă în clasarea, gradarea și judecata faptelor. Aceasta va da prilejul la multe rectificări și interpretări, care, acestea, pot veni și din simpla juxtapunere a „evenimentelor principale“. Poate să iasă și altă „Weltgeltung“ decât aceia pe care o nădăjduia, înainte de a-și începe lucrarea, autorul.

I

D. Cartellieri ar vrea ca în veacurile al IV-lea și al V-lea ordinea romană să fie înlocuită, după un program definit, de o nouă ordine germană, conștientă. E o veche părere, care vine tot din Germania, odată cu puternica dezvoltare a studiilor istorice în această țară la începutul veacului al XIX-lea, și ea a fost primită în Franța și Italia chiar, nu numai cu o convingere adâncă, dar și cu un adevărat entuziasm: creștinismul și germanismul, mai ales acesta, au reformat romanismul decăzut, corupt, incapabil de viață. Originea teoriei poate fi căutată și mai departe: în afirmația dispariției meritate a vechii Rome, în principiul ei chiar, este și o reminiscență a polemicelor duse de un Augustin și alți Părinți ai Bisericii contra păgânismului imperial, ridicându-se în fața lui ca învingătoare această Biserică absolut nouă în ideile și tendințele sale.

Nu e de mirare deci că istoricul german poate scrie: „Alaric în Roma înseamnă intrarea Germanilor în istoria universală“, ori: „se întreabă cineva de unde Alaric avea sigura sa privire pentru relațiile de putere“. Înțelegem de ce spune că provincialii au primit bucuroși pe barbari pentru că scutiau de impozite — de fapt așa au făcut Hunii; Germanii însă numai cu totul la început; atracția de căpetenie era în siguranța militară pe care o puteau da barbarii, fără deosebire de rasă, pentru cei ce încăpeau în stăpânirea lor. Și tot așa pricepem și *generositatea* ce li se atribuie de a nu fi stărpit pe învinși, de a nu-i fi redus măcar în sclăvie, mulțămindu-se a-i cuprinde în noul lor *Reich*, pe care d. Cartellieri l-ar vedea chiar național. („Auch hier dachten die Germanen gar nicht daran, die Römer auszurotten oder zu versklaven, sondern wünschten sie ihrem Reiche einzufügen“). Genseric Vandalul poate deveni „un conducător ca aparentă ne-

arătos, dar sufletește eminent" și, față de flota lui, se pune întrebarea aceasta: „Puterea de uscat germană se întregia prin puterea germanică pe Mare; ce s'ar fi întâmplat oare dacă amindouă s'ar fi unit în aceeași mână?“. Colateral cu valoarea regilor germani, Atila însuși, cărpii principesa romană Honoria i s'ar fi oferit de bună voie, din admirație, după două izvoare pe care le cunoaștem, ar putea fi comparată cu Petru-cel-Mare. Euric Visigotul nu urmărește altceva „decît stăpînirea asupra Apusului întreg“ și, să nu fi fost Odoacru la Roma, ar și fi ajuns la Imperiul visigotic, dorit după Orosiu, de Ataulf însă, nu de Alaric (pp. 3-5). Înainte de Odoacru, la Roma chiar „Germanii au prioritatea la Curte“: Ricimer (Rikimer) domină doi ani fără a pune o fantomă imperială pe Scaunul Cezarilor. Cînd Odoacru dă lovitură, el e presintat ca înlocuitorul adevărat al lui Romulus Augustulus: „Romulus fu detronat, și Rugul Odovakar înălțat pe tron“ (p. 6).

Dacă se mai caută alipirea la trecutul roman, nu e o necesitate, ci un neajuns al Germanilor, cari nu-și dau sama de cît pot: „Ei sunt sfelnici (*zaghaft*) în ce privește creațiunea nouă; ei vreaî tot să se lege de ce este, să se introducă (*einfügen*) în clădirea puternică a Imperiului roman, în care au pătruns cu sila“. Teodoric e numai „după nume locțiitor imperial; cu adevărat însă absolut independent“: are asemănări cu Napoleon I-ii. Ar avea un loc între Cesar și Carol-cel-Mare. Hrănește un *ideal* acela, de a contopi pe Goți și pe Romani într'un singur popor, firește ca basă a unui nou Stat. Titlul consular luat așa de pompos de către Merovingienii franci e numai „strălucitoarea zădărnicie (*das bunte Flitter*) a unei epoce încheiate“. Există, mai ales supt Teodoric, o „influență generală germanică“ (p. 9). Dar Totila, „richtig Badvila“ — totuși monedele lui au însemnarea *rex Tautila* —, e un nou Teodoric, și s'ar putea să întrupeze aceiași „unitate națională“, (p. 12). Dacă Goții italieni sînt distruși de Bizantini — și Iustinian *nu* a voit „să restabilească Imperiul roman în vechea sa deplinătate de putere“ —, Germani se află și în oștile învingătorului Narses.

Numai la Pipin se unește „puterea națională germană și cultura romanică“ (atîta: cultura, în sensul ei bine definit). Papa e față de dînsul un episcop cu prestigiu local roman. Situația lui i-o creiază doar donația regelui franc din noua dinastie (p. 19), cum

propaganda anglo-saxonă a lui Winfried și a celorlalți îi câștigă teritorii vaste germanice, la acei Saxoni cari, cu toată păgânitatea lor, erau un popor foarte de treabă, pe care Francii l-au „calomniat“ (p. 20): față de Franci, în lupta lor de independență, ei sînt ce au fost Buriile față de Englesi. Puterea Bisericii nu e *in sine* nimic: „Biserica trăia în trecut și în viitor, Statul în actualitatea zilei“ (p. 19: *care Stat și ce fel de Stat?*). Încoronînd pe Carol Francul cu diadema Cesarilor, nici nu i se face vre-o îndatorire: proclamația din Roma era „pentru moment incomodă (*lästig*), și nici așa de însemnătoare“ (*nicht so erheblich*; p. 22). Ca Împărat, Carol nu umblă după ideale romane, ci rămîne „totdeauna cu grija germanismului și a caracterului său popular (*immer auf das Deutschtum und auf das Volkstümliche bedacht*; p. 24).

Realitatea se presintă ea oare așa? Să vedem.

Imperiul roman n'a căzut, n'a fost distrus în luptă, n'a fost cucerit. Să ni se arăte o sfortare supremă pe care s'o fi voit și în care să fi fost zdrobit! Dar ea nu există. Imperiul nu s'a sinucis măcar, nu s'a desfăcut prin incapacitatea de acțiune a organelor sale degenerate. Ci, în *Apus*, el s'a retras înaintea Bisericii. Această Biserică nu era însă de altă esență. Ea continuă Imperiul supt alt nume, după ce-i luase toate atributele și tot prestigiul. E o simplă substituție într'o societate căreia vechea formă-i era indiferentă. Societatea aceasta nu admite dualitatea, care nu stătea în *principiul* însuși, *perfect unitar*, al Imperiului. Episcopul nu poate sta, în același spirit, cu aceeași organizare, lângă Cesar: ori, ca în vechea Romă, el devine Cesarul, ori, ca în noua Romă constantinopolitană, Împăratul iea asupra-și supremele atribuții sacerdotale, făcând din Patriarhi funcționarii lui, cu aceeași situație ca a conților și ducilor. Față de unitatea imperială, care, într'o formă sau în alta, cu sceptru sau cu cîrjă, se menține, nu poate exista, la oricine se apropie de o civilizație căreia nu-i poate înlocui prin nimic principiile, decît o *autoritate de simplă delegație*. O dau pe rînd, Imperiul, unic cu două scaune (*distinctis tantum sedibus*), spune izvorul contemporan), apoi Imperiul redus la un singur Scaun, cel bizantin, în sfîrșit, Bizanțul excluzîndu-se ca shismatic, prin erezia iconoclastă, Papa, care, de plin drept, îl înlocuiește *pretutîndeni*.

În prima fază, șefii Germanilor din gardă, ai pretorienilor străini, ca și elementele rebele sau nesupuse, năvălitoare, se mulțimesc, oricare li-ar fi puterea reală — care în concepția clasică a Imperiului are numai o valoare secundară —, cu acel rol pe care li-l fixează legitimitatea imperială, care nu consideră pe acești oameni altfel decât ca pe niște auxiliari, mai mult sau mai puțini pretențioși, și nu-i consideră altfel — pentru care-i și suferă — populația romanică, formînd marea majoritate a locuitorilor și avînd, de sigur, aceleași puteri de viață ca odinioară.

În faza a doua, Bizanțul tolerează pe Odovakar; el trimete apoi contra lui, cu delegație formală și permanentă, fără termin, pe Teodoric. Și unul și altul bat monedă bizantină; marele rege ostrogot adaugă doar la forma obișnuită în Constantinopol un semn, greu de descifrat, al existenței sale politice. În Galia, Mervingienii se înveșmîntează, foarte mulțamiți, în haina de onoare, în „caftanul“ — am zice — pe care li-l dă Împăratul constantinopolitan, nu ca Împărat al Orientului, vecin, ci ca singur Împărat roman, stăpîn. Spania visigotă socotește, în cronicile ei, timpul după anii de Domnie al acestor Cesari, unici pentru întreaga lume creștină. Revenirea lui Iustinian e *naturală*, de și nu *intenționată*.

În a treia fază, Bizanțul, părăsind, odată cu ortodoxia tradițională, pe care Roma e considerată a o reprezenta, și titlul său exclusiv la legitimitatea politică, Papa, care s'a ținut drept-credincios deplin și absolut, delegă toate puterile sale contra rebeliunii din Roma însăși, contra păgînității care domnește încă în lumea barbară, lui Carol, care numai astfel putea să devie Împărat în ordinea legitimă și „cel Mare“ în amintirea națiunilor. El nu e însă germanic *de loc*; ceia ce face el e opera Bisericii, și soldații pe cari-i conduce, supușii pe cari-i cîrmuiește, toți aceștia sînt, după terminologia împrumutată Bibliei, „populus Dei“, „poporul lui Dumnezeu“. Numai să fie creștini catolici, Romanii ca și Germanii fac parte din această Monarhie după Scripturi, dar și cu sprijin puternic de tradiție romană, după același drept și în aceeași linie.

Iată ce trebuie să spuie istoria universală până la *restaurarea* de la 800, care nu înțelege a da Bisericii, fiindcă *ea e Imperiul*, un cap, ci numai un braț. Și ca dovadă este că, după Carol, „Împărații“ de sânge franc arătîndu-se incapabili de ambele cerințe imperiale: ordinea în interior, convertirea barbarilor pă-

gini (Normanzii d. ex.) în afară, a doua delegație se dă altor barbări, Ungurii, al căror șef devine, din simplu Voevod slav ori Herzog bavares (mama Sf. Ștefan era din Bavaria și venise cu tot aparatul convertitor, cum va fi venit din Burgundia ei Clotilda lângă Clovis), un rege în adevăr, dar un rege apostolic, avind o veșnică misiune de cruciată, împotriva necredincioșilor ca și împotriva shismaticilor. Și, când, față de primejdia nouă, se va vedea că acest rege e totuși prea departe, atunci Normanzilor (cari nu mai aveau nimic german la înfățișare și se schimbaseră chiar fundamental ca rasă, pe pământul frances) li s'a dat sarcina, nu numai de a fi garda Sfântului Scaun, încasarmată în posesiunea cucerită de dînsii în Sudul Italiei, dar și de a represinta și aiurea, ca în Anglia cucerită de alți Normanzi, ai lui Gulielm Căcăritorul, în acest secol al XI-lea, interesele papalității stăpînitoare. Apoi, în aceeași calitate imperială, Papa va încerca, la sfîrșitul aceluiași secol, să întrebuinteze pentru scopurile sale întrecaga creștinătate apuseană, capabilă poate de a reuni pe shismaticii orientali „greci”, cu adevărata Biserică. Deocamdată sînt chemați a și face datoria față de autoritatea supremă popoarele fără regi; peste un secol, de la Urban al II-lea la Inocențiu al III-lea, se va ajunge la ideia de a considera orice regalitate ca o simplă delegație apostolică, Papa creînd regi în Serbia, în „Bulgaria”, la Rușii apuseni și chiar, prin cucerirea Constantinopolei de Latini, făcînd un Împărat latin al Răsăritului. Numai cînd idealele evului mediu vor fi părăsite, organele de acțiune ale Sfîntului Scaun vor fi Franciscanii, Dominicării, bieți călugări cari nu pot învinge și stăpîni, dar cari, să nu uităm, pot distruge puterile lumii care nu se supun — și sînt trimese poate tocmai de aceia.

Cel d'întăiu Cesar germanic deosebit e un bastard carolingian. De sigur că o legitimație carolingiană și-a căutat-o și cel de-al doilea, Conrad. Și acesta și predecesorul său, Arnulf, „regi” fără altă calificatie, vin din „Francia”, din vechea moștenire francă; singura capabilă, dar nu numai pentru că e francă, ci pentru că un Împărat doarme la Aachen, să dea legitimația necesară. Henric, cel d'întăiu rege din Casa de Saxonia, se face recunoscut, la 921, de Carolingianul din Franța, Carol-cel-Simplu; numai cînd puterea acestuia e eclipsată, cînd el e închis, Henric întinde mînile asupra acelei Lotaringii, din care un ultim Carolingian

își va face cuibul (v. p. 28). Și în cuceririle făcute contra Slavorilor — deveniți „unul din cele mai însemnate elemente alcătuitoare ale poporului german în Nord și în Est“¹ —, în răspingerea Ungurilor, cari, un moment, aveau pe regii germani ca tributari —, ce e alta decât continuarea delegației apostolice de cruciată. Intervenția în Franța, care duce pe Otto cel-Mare, fiul lui Henric, până înaintea Parisului la 916 — în schimb Lotar, „Francesul“, va veni contra lui Otto al II-lea până la Aachen, — nu e decât mestecul firesc al oricărui membru din unitatea carolingiană în hotărîrea soartei unui Imperiu, de creațiune bisericească, al cărui caracter nu s'a schimbat. Consacrarea lui de Biserică servește ca să-i fixeze și mai bine rostul. Dacă d. Cartellieri spune că Otto e mai important pentru Germania decât pentru lume, d-sa ține mai mult samă de anumite urmări naționale, dar *rostul cuiwă în istoria universală se fixează după foptele pe care le-a voit, nu după urmările care au venit de la sine.*

Izvoarele contemporane, ca Richerius (v. a mea *Istoria poporului frances*, cum și, pentru Carol cel-Mare, *Cărți reprezentative*, I), arată neted că acuma, pe la anul 1000, sînt instincte naționale limpezi, capabile de un antagonism conștient.

Ce produce această încăpătoare conștiință la Germani și ce produce la *a ele elemente din Vest, care, departe de a fi simpli supuși, docili, fără inițiativă, influență și putere ai noilor regalități germanice, au fost tocmai, prin ierarhia episcopală a Bisericilor lor, elementul dătător de direcție până în momentul unei confundări în care nota etnică dominantă a fost a lor?*

Elementele romanice, franceze în rîndul întăiu, ridică în acest secol, din nou, *principiul autorității spirituale și acela al unității naturale pentru toate popoarele cuprinse în Biserică.*

Acesta e rolul *propagandei reformiste*, în folosul acestei Biserici purificate, care propagandă pleacă din mănăstirea *de la Cluny*, așezată lângă Măcon și fondată, la 910, tocmai în momentul când conștiința francesă începe a se manifesta. Și această propagandă, pe lîngă condițiile pe care le recomandă clerului și datoricia pe care i-o impune de a sta în fața puterii laice — nu oriunde,

¹ Der slawische ist einer der wichtigsten Bestandteile des deutschen Volkstums im Norden und im Osten geworden (p. 29).

ci mai ales în țările germane, unde autoritatea imperială i se pare a fi împietat asupra unor drepturi firești ale Bisericii—, tînde către reconstituirea, printr'o mișcare sufletească și supt un șef de ordine morală a unității romane, distrusă fără îndreptățire și fără folos. Ceva mai mult și mai vrednic de atenție deci decît mișcarea „dușmană Statului“, *staatsfeindlich*, într'o vreme cînd Statul ca atare nici nu exista, pe care o vede d. Cartellieri.

Lupta spiritului cluniacens cu interesul și ambiția lui Henric al III-lea, lui Henric al IV-lea și ale celor d'întăiu urmași ai lor ocupă îndelung pe autorul noii Istorii universale, care-i cercetează și urmările colaterale în ce privește soarta Lotaringiei, de pildă, în care vede un *Zwischenreich*, o formațiune mijlocie, cum am făcut și noi în „Chestia Rinului“, acum cîțiva ani. Cea ce nu se vede mai de loc însă e altceva: expansiunea acestui spirit, reformator, vădit romanic, deși el nu atacă germanismul, ca atare și întru cit se poate vorbi încă de pe atunci de germanism. Chiar personalitățile conducătoare, în lumea politică germană sînt atinse de această influență: dacă Robert al Franciei e stăpînit cu totul de ideile noi, înțelegînd a fi regele sărac, darnic, smerit după Biblie, Henric al II-lea însuși caută să îndrepte, și nu numai de teamă să nu-l silească adversarul presimțit de el, starea de moravuri a clerului său (v. pp. 36-7), și cu acest prilej istoricul german pare a-și da samă pe deplin de dualitatea romană a societății medievale, căci scrie: „Se poate exprima astfel ideia sa conducătoare, că el voia să reformeze Biserica în folosul Statului pentru că amîndouă în concepția lui formau o perfectă unitate“. În afară de această unitate ar fi stat doar regalitatea, de origine nortmanică, a unui Canut, stăpîn și în Danemarca și în Anglia cucerită, dacă acesta, cu cîteva decenii în urmă, nu s'ar fi ținut dator, în același curent de idei, să ofere Papei el însuși suzeranitatea asupra stăpînirilor sale și să facă drumul de omagiu la Roma.

Dacă urmașul lui Henric, Conrad, încearcă să reziste valului năvălitor, dacă rezistența se presintă în mai bune condiții pentru Henric al III-lea, care domnește direct asupra ducatelor, dobîndite în condiții particulare: Franconia, Bavaria și Suabia (p. 39), intervenția acestuia, purificatoare, la Roma, are, fără îndoială, și alte motive, mai nobile, decît ale interesului. Tendința spre Monarhia pontificală e așa de puternică, încît prelați germani

merg înaintea Papei pentru a-și face supunerea, cum, după actul de excomunicare, mîndrul Henric al IV-lea va fi silit a o face el însuși la Canosa. Alături cu atîția rebeli dintre duci și feudali, călugării de la Hirsau și St. Blasien cutează să ție fătîș parte Sfîntului Scaun (p. 50). Mama Impăratului, Agnes, era o Francesă, fată a contelui de Poitou, și ea a fost învinuită de rea guvernare, pentru că înaintea ei nicio considerație nu putea să înlătore pe aceia religioasă, în sensul reformelor pe care și dînsa le credea indispensabile.

Acest mare fenomen istoric, intrupat numai accidental în persoana lui Grigorie al VII-lea, un Hildebrand doar prin naștere, dar nici prin educație, nici prin sentimente, e și el o *dovadă strălucită a vitalității franceze, preschimbătoare și creatoare*, căreia rasa germană nu-i poate opune nimic din propriile sale opere. Franța, care, unită în jurul flămării Sf. Denis, răspinge invazia imperială la 1124, dă, tot odată, și cîntul epic, *les chansons de geste*, pe care le vor imita toți vecinii, romanici și neromanici,— acele cîntece bătrînești, în care s'a văzut mult timp, dar fără dreptate, desvoltarea unor vechi motive germanice—, și arhitectura care tot așa de greșit a fost calificată îndelung ca „gotică”. Marea figură a veacului, mai puțin tragică, dar mai luminoasă decît a Papei Grigorie, e figura Sfîntului Bernard de la Clairvaux, Frances prin locul de naștere ca și prin mănăstirea de postrig, acel mare suflet de energie în care și d. Cartellieri vede „omul care a dat pecetea sa veacului” (p. 53), care „a cîrmuit aproape Apusul prin personalitatea sa dominantă (*ibid.*). Papa care începe cruciata e Francesul Urban al II-lea, locurile de predicăție sînt Piacenza și Clermont; luptătorii sînt Normanzi, Loreni și Francesi, întrecari se numără, firește, și cavalerii „englesi” ai lui Ștefan de Blois.

Până și noua mișcare a orașelor italiene, înaintea căreia se va opri mult timp, cu grele jertfe, în al XII-lea veac, Imperiul lui Frederic Barbă-Roșie, în contra-ofensiva lui, face parte din afirmația romanică, al cărei rost de inițiativă, în toate, nu va înceta pînă în zilele noastre. Dacă în cartea de față se acordă o însemnătate deosebită faptului că Henric al IV-lea, strîmtoară de răscoala vasallilor săi, a fost primit de burghesii din Worms („e cea d'întăiu mișcare a burghesiei în istoria germană, și ea se introduce prin credința gata de jertfe față de rege”; p. 47), cum el era menit, de altfel, să moară la burghesii din Liège, opo-

sificia cetăților lombarde e în legătură cu *învieria*, multămită a-titor motive materiale și morale, a *cetății latine*.

Frederic îi opunea o armă, care n'a fost făurită în Germania lui: *dreptul roman*, care a rămas legat de pământul românesc ca tradiție și e cercetat din nou, ridicat la însemnătatea de principal îndreptărieu politic, prin mintea romanică a învățaților din Bologna, cu Irnerio în frunte. Când Frederic însoară pe fiul său Henric cu Constanța, moștenitoarea Normanzilor din Neapole și Sicilia, el nu are numai intenția de a răpi Sfintului Scaun pe acei auxiliari italieni cari împiedecaseră până atunci definitivă lui supunere; e, pare-că, o *încercare de a romanisa puterea supremă laică* pentru a o putea opune mai bine Monarhiei bisericești indestructibile. Atitea din punctele programului mondial al lui Henric par luate din tradiția acestei Italii meridionale, care va da figura de legist a lui Pier delle Vigne. Iar fiul lui Henric și al Constanței are așa de puțin fisionomia Hohenstaufenilor, încît grija Germanilor a fost cea din urmă între cîte le-a avut și le-a făcut. Fiii săi, nepotul său de fiu nu pier numai în Italia, ci, putem zice, *pentru Italia*. Germania înseamnă la acest moment așa de puțin, încît prinți străini, din Anglia, din Castilia, o consideri ca un simplu adaus onorific la situația lor de acasă, iar candidatul german care se impune la sfârșit, după desastroșul interregnum, Habsburgul din Suabia și Svițera, — în apropierea lumii romanice, la Vest și la Sud —, caută o bătă dincolo de hotarele Imperiului, într'una din acele țeri slave care pe la 1000 scăpaseră de supt influența germană, căpătînd regalități deosebite: Boemia.

Acum *Franța e prcutindeni*. Anglia are doar un nume deosebit; populația supusă n'a dat încă nota ei distinctă. Se vorbește și se scrie franțuzește, cînd de la limba latină se trece la cea vulgară. Numai cînd se ajunge la reglementarea Parlamentelor periodice, Comunele aduce în cinste limba poporului, pe care, deocămdată, o ignorează. Vechiul sînge normand e întărit, la dinastie, prin noul sînge angevin al Plantagenetilor, și căsătoria lui Henric al II-lea cu Eleonora de Aquitania adaugă acel sînge meridional care, între fiii părechii regale, se simte așa de bine la perfectul Provençal care e Ricard „Inimă de Leu“, trubadur și în politica lui. Pămînturile cele mai bogate sînt în Franța; un timp regii se îngroapă acolo. Astfel *marile*

planuri ale lui Henric, fac parte și ele din vasta ofensivă spontană a rasei franceze.

Frances fusese, ca și cruciata întâiu, regatul de Ierusalim; normand principatul de Antiohia; provental comitatul de Tripolis — orașe comorcială fiind sucursale italiene, tot romanice. Două din Ordinele cavaleresti pentru apărarea Locurilor Sfinte, Templierii și Ospitalierii, sînt franceze; și între Cavalerii Teutoni par a se fi stresurat Francesi. Cînd, după cãderea Ierusalimului, Ciprul se preface în Stat franc, Italianii, apoi Francesii îl dominã; dinastia e a Lusignanilor din Poitou; inscripțiile franceze se vãd în toate colțurile insulei. Aici ca și la Ierusalim, aceleași *Assis* de drept feudal frances. Cînd o nouã cruciatã ieia Constantinopolul, aici se așează ca Impãrat Balduin de Flandra, Frances de sînge și de graiu. Cavalerii francesi capãtã feude, din Moreia lui Villehardouin și Guillaume de Champlitte pãnã la castelele asiatice ale unui Renaud de Trie. Ei aduc cu dînșii legea francesã și cãntecul frances. Și orice e activitate comercialã aparține celuiilalt element romanic, Italianul. Armenia a înviat ca un regat frances în munții Ciliciei. Dacã Papa nu e un Frances, ci tot un Italian, Frances e sfîntul timpului, șeful de cruciatã, martirul Ludovic al IX-lea. Fratele lui, Carol de Anjou, e instalat, cu binecuvîntare apostolicã, în cele douã Sicilii (Sicilia propriu-zisã, pierdută, trece la Spania).

Scaunul imperial însuși e luat de un Frances, „un mic conte romanic“ (p. 70), și aceasta nu e o dovãdã de „internaționalitate“, ci intãiu cas în care se încearcã *schimbarea de naționalitate a Imperiului*. Fiul lui Henric, Ioan, ajuns rege al Boemiei, rãmîne frances pãnã intrãtita încît se sacrificã pentru regele Franciei, murind în lupta de la Crãcy. Carol al IV-lea, fiul lui Ioan, capãtã coroana imperialã și aratã o mare ambiție universalã, dar, politicește, e mai ales rege boem, iar, personal, nobil frances. Cruciatã contra Turcilor spre sfîrșitul aceluiași veac, la Nicopole, o conduce un Jean-sans-Peur, fiul ducelui de Burgundia. De mult, de altfel, Papa s'a mutat pe teritoriu geografic frances, poate și pentru un motiv care nu se releveazã de obicei: ca sã fie neatacabil față de o întoarcere ofensivã a Imperiului; doar Inocențiu al IV-lea ținușe la Lyon sinodul sãu de reformã a Bisericii.

Și noile fenomene care semnaleazã acest sfârșit de veac sînt

tot franceze din Franța, franceze din Anglia, une ori italiene. Romanice sînt Ordinele cerșitoare: Franciscanii și Dominicani, cei d'întăiu avînd drept întemeietor un mare și nevinovat suflet, creatorul acelei sentimentalități moderne care inspiră și cel mai glorios monument literar de la *chansons de geste* încoace: *Divina Commedia* a lui Dante. Francesii sînt flagelanții și alte elemente militante ale pauperismului revoluționar din acest timp. În Franța apar încercările burghesilor (cu Étienne Marcel) și țeranilor (Jacqueria) de a se liberă de jugul feudal. În legătură cu acestea din urmă vine mișcarea din Anglia, a cărei latură religioasă, prin Wycliffe, predicatorul Scripturii în graiul poporului, creiază pe Hus Boemul, cu consecințele incalculabile ale predicăției și martiriului său, până la Luther. Cînd cercurile culte intervin pentru reforma Bisericii, „Imitația lui Hristos“ o scrie Francesul Jean Gerson, și inițiativa Conciliului ecumenic e a Picardului Filip de Mézières și a șefilor acelei Universități din Paris, care, contra părerii d-lui Cartellieri, e acum *ganz national* (pp. 78-9).

În zodie franceză încep timpurile moderne. Hotarele rasei germanice sînt încălțate. „Scandinavia are legături cu Anglia și cu porturile franceze. Ținuturile Lotaringiei, Alsaciei, Hainautului, Austriei-de-sus sînt deschise influenței franceze“ (p. 79). Rotunzindu-și posesiunile, noua Casă de Burgundia, venind de la un fiu de rege frances, capătă gurile Rinului, Alsacia (în zălog), atacă Lotaringia, și așa avînd un șef frances, întrebuintează ca pe niște vasali pe Svițeri și are legături italiene. Să nu fi fost rivalitatea cu Coroana franceză, s'ar fi romanisat politic tot acest „Zwischenstaat“ de caracter ambiguu.

Noua Monarhie modernă, teritorială și națională, apare întăiu în Franța, apoi,—însă, dată aceasta, și în legătură cu o datorie de cruciată, care făcea unitatea de acțiune indispensabilă—, în Spania romanică. Principiile acestei nouă vieți politice le-am găsit în Bologna legiștilor: din Italia aceștia se mută în Franța, dînd regelui, încă de la Ludovic al IX-lea, nu numai de la Filip-cel-Frumos, sfătuitoarii lui de căpetenie. „Ordonanțele“ regale din această țară sînt cele d'întăiu încercări de a potrivi teoria dreptului roman cu nevoile deosebite ale societăților contemporane. În Germania însăși nimeni nu urmează tradiția, însuflețită de aceleași idei, a lui Frederic Barbă-Roșie, — și, de almintrelea, acesta dă edictele sale numai pentru teritoriile, de obișnuințe

romane, ale Italiei-de-Nord. Când Ludovic de Bavaria va încerca revenirea la asemenea măsuri, consilierul lui va fi Italianul Marsiglio de Padova. Și teoriile dreptului cetățenesc, care produc tentative de republică, aparțin aceleiași Italii până la Cola di Rienzo. Alegerea *de către popor* a lui Ludovic la Roma, în 1328 (p. 71), aparține aceleiași doctrine.

Tot italiană, și în legătură cu același drept al vechiului Imperiu, totdeauna cultivat în școlile Peninsulei, e forma cea nouă de cîrmuire a *tiraniilor*, care unește strictetea de Guvern a celui Imperiu, dacă nu cu dreptul de alegere al mulțimilor, măcar cu tolerarea, cu aprobarea de masele populare a unui usurpator care se sprijină numai pe acel complex de calități personale ce se numia pe atunci *virtù*. Un rege de Neapole, Ladislau, cu pretenții asupra Ungariei, devine Căsar în Roma la 1414.

Prin Italia se ridică și noua formă, *spirituală*, de unitate mondială, continuînd datinile de unitate ale evului mediu: *Renașterea*, cu bazele ei exclusiv romane întăiu, mai larg clasice pe urmă.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În acest formidabil aport al raselor romanice, rămase prin imba lor chiar în tradiția Romei, ar fi greșit să se considere, cum o face d. Cartellieri pentru epoca de la 1483 la 1660, Spania unită, în rîndul întăiu. În Spania ca și în Franța, spiritul e al Italiei invadate, împărțite, devastate, și cu atît mai mult *imitate*. Și la baza puterii armate spaniole, care a dominat două veacuri lumea întregă, este organizația spontanee, creațiunea proprie a condottierilor. Meșteșugurile de războiu sînt în mare parte italiene. Moravurile se împrumută din Italia. Limba de Curte e tot *mai mult* cea italiană. Formele Renașterii s'au stabilit întăiu în Italia, și literaturile în limba vulgară își vor lua modelul din acea admirabilă literatură italiană care de la Dante înainte e în continuă dezvoltare. Diplomația care supraveghează și determină relațiile dintre State, s'a născut la Veneția.

E chiar o întrebare dacă, în viața internă a Statelor, parlamentarismul engies, în continuu progres, are origini germanice. Căci el e un produs al condițiilor feudale din Anglia, iar acestea le-au adus Normanzii în legătură cu o dezvoltare a legăturilor dintre proprietate și autoritate care s'a produs întăiu pe teritoriul romanic al Franciei occidentale.

În tot acest timp Germania nu reușește decît, în domeniul religios și cultural, să aclimatizeze curente străine, iar în cel politic să deie prinților, pe teritoriul vechilor ducate, neasimilate de Împărați, o rînduială interioară imitată după a Monarhiei absolute franceze : în autoritate întăiu, apoi și în forme, în pompă, în lux și prestigiu. Ludovic al XIV-lea va fi îndreptariul de căpetenie pentru toți dinastia de peste Rin în secolul al XVIII-lea, până într'atîta încît vor primi și limba franceză, literatura scrisă în această limbă, — pentru popor scriindu-se numai o modestă literatură servilă. Nimic național german. D. Cartellieri o admite: „Marele Elector n'a dus nicio politică germană, și tot așa de puțin Împăratul; amîndoi se gîndiau numai la puterea Casei lor“ (p. 110). Chiar și acel glorios Frederic al II-lea, despre care istoricul german spune că „în sfîrșit s'a întîmplat iarăși ceva foarte important printr'un principe german, *de și nu pentru Germania*“ (p. 121), nu face decît să ducă până la extrem această dublă imitație, în administrație și în cultură. Și prin această Prusie fredericiană ambele tradiții vor trece asupra Rusiei, pe care, de altfel, și înaintașii Ecaterinei a II-a începuseră a o îndrepta în același sens.

Ideile de „guvernămînt prin sine“ ale Angliei veacului al XVII-lea au dus, complectate prin filosofia lui Rousseau, la „Declarația de drepturi“ americană, și aceasta la Revoluția franceză. Față de dînsa, Germania cucerită s'a comportat *pasiv*. Cînd s'a produs reacțiunea germană, ea se inspiră de la principiile Revoluției, ori de la vre una din tradițiile ei istorice. Iar, cînd dinastiile au tras la ele folosul războiului popular de eliberare, ele au urmat modelul aceluia Napoleon I-ii, marele creator al ordinii moderne, care întemeiase puterea sau înălțase rangul vasalilor săi germani. În același timp Rousseau, Diderot, „filosofii“ franceși inspiră literatura germană în cea mai glorioasă fasă a ei.

Cu liberalismul ca și cu socialismul, Germania secolului al XIX-lea e pe urmele Franciei, în care evoluează principiul revoluționar, care e al ei și numai al ei, cu cît bine cuprinde și cu cît rău. Luptele politice, revoluțiile trădează ușor caracterul lor de contrafacere.

Marea putere prusiană în sfîrșit, care se presintă ca principalul aport al nației germane în viața lumii, își are, cum a'n spus,

originea în regimul lui Ludovic al XIV-lea — societatea e Statul, „Statul e regele“ (*l'État c'est moi*), — iar desăvîrșirea în napoleonismul de importanță. *Materialismul mecanic fabricînd forța nu e o idee germană decît pentru că s'a înlăturat orice contrabalanțare și orice corectiv al acțiunii sale.* În ultima formă socială, bismarckiană, a sa, acest prusianism, constructor și cuceritor, pornește de la modelul Imperiului social al lui Napoleon al III-lea, influențat de revoluția de la 1848 și de saint-simonism, și ideea națională e luată și ea din crezul învinsului de la Sedan. Nici în restriștea ei de azi Germania nu poate ieși din formulele revoluționare franceze.

* * *

Aceste lucruri nu le spune d. Cartellieri, dar nici nu le poate ascunde.

N. Iorga.

Lupta de la Baia

(după izvoare ungurești)

În cartea trecutului nostru războinic, năvălirea ungurească ce s'a sfîrșit cu lupta de la Baia, înseamnă o pagină întru cîtva nelămurită.

Oricine cunoaște întîmplările din iarna anului 1467 rămîne mirat de marea deosebire între felul în care cronicile ungurești povestesc această luptă și acela în care o înregistrează Istoriile moldovene și scriitorii poloni; într'adevăr, pe cînd izvoarele moldovenești și leșești pomenește de o groaznică înfrîngere a Craiului Matiaș Corvinul, istoricii maghiari susțin că singeroasa încăierare în ulițele strîmte ale tirgului s'a isprăvit cu fugăria cetelor lui Ștefan-Vodă.

Ca să nu pomenim decît pe cei mai de samă: Bonfiniu, cunoscutul povestitor al isprăvilor lui Matiaș Corvinul, scrie că acesta, prevenit la timp, a putut lua strașnice măsuri de apărare și că pierderile Valahilor învinși au fost de 7.000 de oameni, pe cînd soldații regelui n'ar fi pierdut decît 1.200 din numărul lor¹. De-abia de se strecoară mărturisirea că «în acea noapte s'a luptat mai mult pentru viață decît pentru demni-

¹ *Rerum Hungaricarum Decades*, ed. Leipzig, 1777, p. 594.

tate» — poate o amintire clasică a cuvintelor atribuite lui Caesar după bătălia de la Munda.

Solii unguri vestiau la Ragusa că Ștefan ar fi lăsat pe câmpul de luptă 25.000 de oșteni (de sigur mai mult decât întreaga oștire moldovenească), iar Craiul lor numai 5.000¹. De partea cealaltă, Długosz, cronicarul leșesc, zice că 10.000 de Maghiari au fost uciși în bătălia de la «Moldovabanya», mormint al armatei regești². Într-o formă mai scurtă, aceeași părere ni-o dă și Cromer, alt istoric polon,—adăugînd totuși că Ștefan ar fi primit ajutor polon³. Iar letopisetele de la Putna⁴ și Bistrița⁵ pomenesc de izbînda deplină a Moldovenilor la Baia, asupra năvăuitorilor de peste munți. Contrazicerea categorică între știrile părților luptătoare nu-i o noutate în istoria războaielor.

Dacă oamenii din aceeași vreme nu s'au putut înțelege asupra întimplărilor ce avuseră loc supt ochii lor, firește că nici urmașii n'au ajuns la un rezultat mult mai precis. Istoricii maghiari susțin sus și tare că Valahul Ștefan a fost crunt bătut în acea noapte sîngeroasă de Decembre, primîndu-și astfel pedapsa bine meritată. Cu ceva mai puțină siguranță, învățații noștri au oșus versiunile moldovenești și polone.

D. Iorga a admis victoria, deplină și neîndoioasă, a lui Ștefan Voevod⁶. Tot astfel au văzut lucrurile d. Xenopol⁷ și, mai de curînd d. Nistor⁸. D. Ursu însă nu s'a lăsat convins. În cartea d-sale «Ștefan-cel-Mare și Turcii» susține că, ce-i drept, regele Matiaș a fost *politiceste* învins, de oare ce n'a putut să-și atîngă scopul, răsturnarea lui Ștefan; dar că armata maghiară n'a fost bătută și că lupta a rămas nehotărîtă: «După patru ceasuri de «măcel îngrozitor, lupta a încetat fără ca să se fi declarat în «vre-o parte biruința, cea ce transpiră și din cronicile noastre,

¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chillei și Cetății-Albe*, p. 131, în notă.

² *Historia Polonica*, ed. Leipzig 1712, cartea 13, p. 417.

³ *Marini Cromeri de origine et rebus gestis Polonorum*, ed. Basel, 1567, cartea 27, p. 393.

⁴ I. Bogdan, *Cronicele moldovenești înainte de Ureche*, p. 195.

⁵ I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 52.

⁶ Cf. *Geschichte des rum. Volkes*, I, p. 344 și *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 114. V. și *Ist. Armatei*, I, pp. 126-133; *Carpații în luptele dintre Unguri și Romîni*, în „Analele Academiei Romîne“, XXXVIII, pp. 93-4 etc.

⁷ *Istoria Romînilor*, II, p. 295.

⁸ *Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 97.

«care afirmă numai că mare mulțime dintr'înșii fură omorîți, în-
«suși Craiul fu săgetat atunci în luptă, și astfel rușinați se în-
«țoarseră pe altă cale mai scurtă». Amîndouă armatele oboșite
și decimate de măcelul îngrozitor au încetat lupta de-odată și
regele, din cauza răni dureroase, s'a văzut silit să ridice tabăra
și să iea drumul întoarcerii. «Așa cred», adaugă autorul, «că
«trebuie explicată bătălia de la Baia, ca o baie de sînge, care
«s'a sfîrșit numai după ce amîndouă oștile s'au simțit complect
«obosite și decimate... Adevărul nu poate fi decît la mijloc¹».
«Medio tutissimus ibis», — soluțiunea e posibilă, de sigur comodă,
și nu supără pe nimeni.

În acest stadiu al chestiunii, e interesant a vedea pe ce
izvoare se sprijină învățații maghiari pentru a dovedi izbînda
gloriosului Craiu. În frumoasa colecție de scrisori și documente
a d-lui A. Veress² se găsesc mai multe acte în legătură strînsă
cu întîmplările de la Baia; le vom cerceta cu atenția cuvenită,
și vom căuta să vedem, cu sînge rece și nepărtenire, dacă con-
clusia istoricilor unguri e sau nu îndreptățită.

Chiar de la început ne izbește o inscripție, «inscriptio templi
coronensis», pomenită în notă la pagina 1-a. Făcută în amîn-
țirea războiului din Moldova, inscripția din Brașov sună cam
astfel: «Regele Matiaș pleacă în Moldova după serbătoarea Sf.
Martin și o supune Ungariei». Scurt și cuprinzător. Dar să tre-
cem mai departe.

Dăm de-o scrisoare a Craiului către «senatorii regatului Po-
loniei», răspuns al lui Matiaș la o altă scrisoare, de protestare a
nobililor leși împotriva năvălirii ungurești în țară prietenă³.
Răspunzînd la învinuirea ce i se aduce, regele scrie, amărît,
că n'a încălcat Moldova decît din cauza lui Ștefan, pe care
avea tot dreptul să-l pedepsească, știînd că-i este supus, «după
cum însuși a mărturisit-o». Aici o caracterizare aspră, dar întru
cîtva adevărată, a iscusitei politici strămoșești: «Iar, dacă va

¹ O. c., p. 34.

² *Fontes rerum transylvanicarum*, vol. IV, *Acta et epistolae relationum Transylvanie Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Bucu-
pesta 1914.

³ Veress, o. c., p. 5, no. 5: „Mathias, rex Hungariae, senatoribus regni
Poloniae (Poszony, initio aprilis 1438)”. Scrisoarea nobililor leși, în Hui-
muzski, *Doc.*, II, 2, nr. CLXXI, pp. 188-9.

lingușește spuindu-vă și vouă aceleași vorbe, face după obiceiul lui; căci tot așa se poartă cu Tătarii și cu Turcii, pentru ca, între ațîția stăpîni, viclenia lui să rămîie mai multă vreme fără pedeapsă». Urmează înșirarea drepturilor Coroanei Sf. Ștefan asupra Voevodatului vecin. Se pomeniște de «tatăl nostru», care «a pîs acolo, după placul lui, mai mulți Voevozi, fără vre-o împotrîvire». «Toate aceste fapte», adaugă Corvinul, «sînt mai puternice și convingătoare decît hîrtii deșerte (dacă din întîmplare ar putea aduce unele împotrîvă). Cu toate acestea noi n'avem de gînd să discutăm mai mult, acuma, despre niște lucruri ușoare de înțeles, etc.». Sau în traducerea lui Șincai: «pentru cîvicioase pricini mai pre adînd despre aceasta nu vrem a vorbi»¹.

La această scrisoare d. Veress alătură, în notă, o lămurire a istoricului ungar. Ioan Szász; această filcuire ne interesează în mod deosebit, și arată, se vede, și părerea d-lui Veress. Iată ce concludișe se scoate din scrisoarea regelui: «Din această epistolă se vede lămurit că Valahii au fost atunci bătuți și supuși de Matiaș. Și de aceia istoricii poloni greșesc scriînd că Ungurii au suferit o mare înfrîngere și că rămășițele lor au scăpat cu fuga în Transilvania. Nici nu e de crezut că Matiaș să fi fost așa de nerușinat ca să facă dintr'o înfrîngere atît de vederată și cunoscută pretutîndeni, o izbîndă glorioasă»². Nota de care e vorba se referă la acea parte a scrisorii în care regele întrebă dacă n'a avut dreptul de a pedepsi pe Ștefan.

Să examinăm acum acest document, din care «se vede lămurit» că Moldovenii ar fi fost bătuți la Baia. Ce găsim? Craiul caută să îndreptățească năvala lui, arătînd toate încălcările «tiranului» Ștefan, și tot răul ce l-a adus supușilor unguri din Ardeal; iar, după ce a înșirat toate ațîțările și obrăzniciiile Valahului, întrebă: «oare n'a meritat el să fie pedepsit de noi?», Despre pedeapsa în sine însă nu spune nimic; nicio vorbă despre marea victorie, niciun cuvînt despre ingenuncherea Moldovei. Tot raționamentul l-i tînde a dîvedi Polonilor că el, Matiaș, avea dreptul să pedepsească pe Ștefan; dar de faptul că l-a pedepsit, nu pomeniște.

¹ *Cronica Romînilor*, II, p. 79.

² L. c., nota 1. Szász a făcut o ediție a scrisorilor lui Matiaș Corvinul.

Pe urmă caută să arăte că Voevodul Moldovei e supusul lui; se plînge de viclenia acestuia; vorbește de titlul înaintașilor săi, de drepturile regatului apostolic asupra Moldovei, de isprăvile marelui Ioan Corvin Hunyadi; dar de dînsul și de expediția sa biruitoare — nimic. E foarte ciudată această desăvirșită tăcere; era firesc să facă o aluzie, cât de mică, la izbînda cîștigată; dar nici măcar un cuvînt nu se poate găsi. Din potrivă, după ce amintește puterea pe care tatăl său o avea în Moldova, încheie zicînd că nu găsește de cuviință să discute mai amănunțit (*profundius disceptare*) această chestiune. «Cuvioase vor fi fost pricinile», zice d. Conduratu¹, «pentru care nemîngîiatul rege nu va fi voit să urmeze chiar cu înșirarea dovezilor.» Se pare că se ferește de a le adînci, iar despre războiul lui de peste munți parcă într'adîns nu vrea să pomenească. De unde se vede dar așa de lămurit înfrîngerea și supunerea Valahilor? Ne mirăm cum de nu l-a izbit și pe Szász tăcerea aceasta diplomatică. Matei Corvin nu-i «nerușinat» — în această scrisoare cel puțin —, întru cît nici nu face din înfrîngere izbîndă, ci pur și simplu nu pomenește de luptă.

Și să nu uităm că răspunde la o scrisoare a Polonilor, în care aceștia se plîngeau că pregătește o nouă năvală în Moldova. Într'adevăr, globînd pe Ardelenii răsculați cu 400.000 de florini, își întocmea o nouă armată, de lefegii străini în mare parte². Ce rost ar fi avut această nouă năvalire, dacă Ștefan fusese așa de rău bătut cu trei luni mai înainte? Ceia ce «se vede lămurit» e mai mult încurcătura lui Matiaș, care caută cu orice chip să ocolească adevărul.

Să urmărim însă înainte cercetarea noastră. La nr. 3 găsim o scrisoare a regelui Boemiei — viitorul dușman, Gheorghe Podiebrad — către Craiul ungar, în care își exprimă grija pe care a avut-o, auzînd că e rănit, și bucuria sa cînd a aflat de izbînda lui³. Nr. 1, 2 și 4 sînt hrisoave, prin care regele răsplătește cu moșii și castele pe oștenii și căpitanii cari s'au purtat vitejește în războiul din Moldova. De observat la nr. 2 motivarea daniei ce se face comitelui de Pressburg, Nicolae Bánffy :

¹ *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria*, pp. 398-9.

² Dlugosz, *o. c.*, p. 413.

³ Veress, *l. c.*, p. 3; Praga, 9 Februar 1473.

«căci s'a luptat ca un oștean ager pentru scăparea persoanei noastre și a armatei, unde a și primit răni pentru noi, și nu șovăia să moară, dacă astfel ar fi voit ursita»¹.

De asemeni la nr. 4: «Acest Voevod, Nicolae Chwpor, cînd intraserăm zilele trecute cu oastea noastră în părțile Moldovei, și cînd avurăm acolo, într'o noapte, o luptă cu Ștefan, Voevodul moldovenesc, el însuși, între ceilalți ostași ai Curții noastre, s'a luptat atunci ca un bărbat îndrăzneț cu vrăjmașii pentru onoarea și scăparea noastră, mai bine decît toți ceilalți...»². Și aici e un lucru vrednic de atenție: niciun cuvînt care să amintească o victorie; e vorba numai de «lupta cu Ștefan și de «scăparea noastră și a armatei.»

Nr. 1 merită însă loată băgare de samă. În acest document, dat din Brașov, în ziua de 3 Ianuar 1468, deci numai trei săptămîni după lupta de la Baia, regele vorbește de doi nobili, Oswald și Ioan Iankaffy, ale căror averi au fost confiscate, pentru că, «atunci cînd noi am avut lupta cu Ștefan, Voevodul Moldovei, s'au retras pe ascuns din armata noastră». Pe urmă numai, un frate al lor a dovedit lui Matiaș că nu fugiseră, ci căzuseră în luptă. Oricum, bănuiala aruncă oarecare lumină asupra acestor întîmplări; și putem crede că, dacă frații Iankaffy au pierit luptînd, vor fi fost destui cari se vor fi retras, pe ascuns ori chiar fățiș (dacă poate fi vorba aci de față), din oastea crăiască, în acea noapte ucigătoare de 14 spre 15 Decembrie.

În sfîrșit, în colecția Humuzaki întîlnim încă un act de același gen, în care se găsește o expresie curioasă și caracteristică. Regele hărăzește o moșie nobilului Valentin Theuke pentru că, «atunci cînd am intrat cu armata noastră în Moldova, zilele trecute, și am avut acolo, într'o noapte, o luptă cu Ștefan Voevodul Moldovei, acest Valentin, în acea luptă, printre ceilalți oșteni ai Curții noastre, s'a luptat cu vrăjmașii ca un bărbat îndrăzneț, dimpreună cu oamenii săi, pe cît i-a fost «cu puțină»³.

Așa vorbește oare un învingător, și mai cu samă acest rege de neam românesc, dar de trufie ungurească? Acest om pe care Bonfiniu, curteanul său, ni-l arată stăpînit de rîvna nemuririi,

¹ *Ibid.*, p. 2.

² *Ibid.*, pp. 3-5. Amîndoi pomeniți de Bonfiniu, *o. c.*, p. 560.

³ *Doc.*, II, 2, Nr. CLIV, pp. 175-6. Cf. și Conduratu, *o. c.*, p. 394.

de acel «glorios «stimulus» care-l împingea marea spre noi bătălii și noi primejdii¹, și-l făcea să se laude până și de izbînzile altora ?

E de rășinut și formula neschimbată, veșnic aceeași în toate documentele de acest fel: «Cînd am intrat în Moldova și am avut acolo, într'o noapte, o luptă cu Ștefan Voevodul...». Niciun cuvînt nu amintește izbînda descrisă, cu meșteșugită retorică, de Bonfiniu, sau supunerea de care se făleşte inscripția lui Matiaș. Din potrivă se strecoară expresii care lasă să se întrezărească adevărul ascuns cu atîta grijă: nobili cari s'au rețras pe ascuns în timpul bătăliei, oștenii cari s'au luptat «pentru scăparea regelui și a oștirii, pe cît li-a fost cu puțință», toate acestea nu dau de fel impresia unei biruințe.

E păcat că s'a pierdut scrisoarea ce va fi trimis-o Ștefan-cel-Mare, Craiul leșesc, dinpreună cu steagurile cucerite. D. Iorga crede că Dlugosz a putut s'o întrebuițeze². A rămas însă scrisă în piatră, prin frumoasa biserică pe care Voevodul a ridicat-o în tirgul pustiit, și pe care o închină Sfîntului Gheorghe, mucenicul al cărui chip biruitor strălucia pe steagurile Moldovei³. A rămas însemnată în toate letopisețele noastre, de la cele mai vechi, din Putna și Bistrița, până la slova românească a lui Grigore Ureche⁴, pe marginea căreia Nicolae Costin, pomenind de «Bonfin, istoricul ungures», adaugă despre acesta: «Iară ce serie, minciuni scrie»⁵.

A pătruns vestea ei și în Apus, și o găsim până și în capitolul pe care Sebastian Münster, cunoscutul geograf din veacul al XVI-lea, îl consacără Moldovei. Povestirea lui nu e nici ea lipsită de interes⁶. După ce arata că se găsesc în această țară sălbatecă mulți oșteni, pururea gata de luptă, ajunge la încheierea că e «o țară ce nu se poate cuceri», em onüberwindlich Land». Și, în sprijinul acestei constatări, aduce următoarea

¹ Bonfiniu, p. 561.

² *Ist. Armatei Române*, I, p. 123.

³ V. Lăpădatu, *Antichitățile de la Baia*, în „Buletinul Comis. Mon. Ist.”, II, p. 56.

⁴ Ed. Giurescu, p. 47-48.

⁵ *Letopisețe*, I, p. 155 în notă.

⁶ *Cosmographiei oder, Beschreibung aller Länder, Herrschafften, etc.*, Basel 1583, pp. 1038-9.

pildă: «Regele Matiaș al Ungariei» a pornit odată cu oaste mare, «din Ardeal, ca să-i pedepsească și să-i supuie; dar ei s'au apucat de fugă, și, cînd Ungurii nu mai aveau grijă de vrăjmași, s'au întors și au intrat în ei cu sabia, și pe mai toți i-au omorît. A scăpat Matiaș Craiul și a ajuns singur, obosit și rănit în Țara Secuilor.» Aici urmează o poveste care se regăsește în mai multe țeri și vremuri deosebite. Regele ajunge la un dascăl, fără a-și arăta adevărata calitate, și, de voie, de nevoie, se așează la masă. La plecare, îi dă un inel, cu ajutorul căruia dascălul îl recunoaște mai târziu la Buda, alegîndu-se cu o curte și mari moșii pentru varza pe care o dăduse, nu tocmai de bună voie, regelui rătăcitor. Sîntem aici în plină legendă, dar ceia ce nu mai e legendă, e frasa de la sfîrșit: «Nu putea să se arăte Ardelenilor, căci mare mulțime de Ardeleni, perise în Moldova¹».

Iar izvoarele maghlare de întăia mîna pe care le-am văzut, actele scrise cînd răsunetul luptei nici nu se potolise, dovedesc ele oare izbînda lui Matiaș? Textele vorbesc de la sine: prin tăcerea lor semnificativă, prin expresiile lor cîndate, ele confirmă înfrîngerea. Din izvoarele ungurești — scrisori, hrîsoave, danii — se vede lămurit, nu biruința lui Matiaș Corvinul, cum susțin istoricii unguri, ci înfrîngerea lui, așa cum scriu toate cronicile moldovenești și polone. «Și s'a gîndit Ștefan-Vodă să năpădească noaptea asupra lor în Baia, și i-au dat Dumnezeu pe minile lui Ștefan Voevod și ale oștirii sale, și mare mulțime dintre ei au fost uciși, până și Craiul a fost săgetat atunci în luptă. Și astfel s'au întors rușinați, pe altă cale mai scurtă, și nu s'a întimplat cum credeau ei, ci s'a întimplat cum a fost voia lui Dumnezeu.»

Ăstfel scrie și letopisețul moldovenez al lui Azarie², și aceasta rămîne versiunea cea adevărată.

Totuși d. Ursu e de altă părere, și își găsește dovada scepticismului tot în vechile noastre cronic, ale căror afirmări nu i se par destul de lămurite. D-sa vra să cetească printre rînduri,

¹ Cf. Dlugosz, *o. c.* p. 418, despre uciderea lui Ioan de Darochi cu 4000 de oameni, și Iorga, *Ist. Comerțului*, I, p. 112, despre pierderile Brașovenilor.

² I. Bogdan, *Let. lui Azarie*, în „An. Acad. Romîne“, XXXI, p. 131.

ca și cum spațiul dintre ele ar fi fost censurat. Dar, dacă e nevoie să cetim undeva printre rînduri, să facem aceasta cu izvoarele ungurești, din care nu transpiră că regele s'a retras «fără a primi vre-o lovitură simțitoare¹», ci, din potrivă, că i s'a dat una pe care spatele său străpuns n'a uitat-o așa de lesne. Și, dacă le-topiseșul nostru, laconic, dar cuprinzător, scrie numai că i-a ars pe Maghiari în case, i-a tăiat pe ulițe, li-a săgetat Craiul și i-a silit să se strecoare rușinați printre potecile strîmte ale munților, rezultă oare numai decît că lupta a rămas nehotărîtă? Nu, adevărul nu e întotdeauna la mijloc. El e, aici, cel puțin, de partea celor cari spun lămurit cum s'au petrecut lucrurile, și nu de-a celor cari caută să-și ascundă, cu orice chip, rușinoasa înfrîngere.

Gh. I. Brătianu.

Un sat de vieri: Odobești.

Începuturile istorice ale satului Odobești nu sînt mai vechi decît veacul al XVII-lea.

Numele vine fără îndoială de la moșul întemeietor, care a fost Odoabă, și el trebuie apropiat de Cadubă, întemeietorul satului Cadubești în Bucovina. Alți Odoabă au întemeiat alți Odobești în alte părți ale Moldovei; și este unul și în județul Mehedinților, de unde a plecat familia lui Alexandru Odobescu.

Asemenea nume, vechi, unele din ele neobișnuite, cu totul nouă, se întîlnesc foarte multe în hirtile privitoare la Odobești pe care le adunase cu pietate cineva care, pornit de-acolo, păstrase o deosebită dragoste pentru locul său de naștere, răpósatul avocat Ștefan Georgescu din Focșani. (Hirtile acestea s'au risipit, din nenorocire, pe vremea ocupației germane; dar cuprînsul lor e resumat în volumul VII din „Studiile și documentele“ mele.)

Cităm aceste nume, care supt mai multe raporturi pot fi interesante pentru cercetător, pentru localnic și chiar pentru simplul cetitor: „Gavril, ficior lu. Porcel de Odobești“ (c. 1640), Bilaciu, Ciudin, Năiban, Birtoș, Păliciu, Mierlușca, Buzdugan,

¹ Ursu, o. c., p. 24.

C Nan, Găgălă (azi Gigilea), Țicul, Frumósul, Macoveiu, Bogdan, Stez, Susanul, Argintu, Coțoiu, Roșca, Galiță, Căprarul, Balotă, Petra, Tăbuș, Cetina, Bria, Cindin, Tatul, Apostol și Apostoia, Marcul, Simedru, Cojin, Ghemuleț, Boul (de unde: Ghemuleștii, Bouleștii), Ursul, Vlad, Vierea, Mălana (Melania), Geagea, Grecuț și Grecuțoia (1697), Buruiană, Băteco, Gusca (Gînscă), Delean, Hobjilă, Ceulet, Ștefănia, Măricuța, Ursa („Ursa Echimoaia“), Băbul, Drăgiana, Ursul Beșivul, Olarul, Șchiopul, Țuguu, Covlea, Sora, Modrea, Cefinoiu, Tatul, Grăjdean, Gode, Bobolată, Liciul, Abila (călugăr), Pîrlea, Bortea, Sora («Sora Moțoceasa»), Măteu, Zănița, Ciocănelea, Șalău, Neagoe Bușul, Ripa („Jané Ripe“) și Ripoaia, Prohir, Ploșniță, Cujbuleasa, Priveghiu (familia există încă), Vlaico, Drug, Balotă, Slămnoiu, Ghirtoc, Bobolată, Faur (există încă), Anghelița, Stocliiu, Saghina, Paiul, Stiîmbul, Barbă-Lată, Pădure, Bărghior, Salmaș, Dolban, Buiacă, Berilă, Dămian, Mica, Dorul, Tebe, Mafta (Martha, Marfa), Micuța, Florica, Căzănoaia, Gheunoaia, Mecheș, Furcoiu, Drăgunoaia (soția lui Drăgan), Șorecar, Gogancea, Țăncălau, Găvriloiu, Rusoiu, Munteanul, Ardeleanul, Răchitosul, Burudoaia (soția lui Buradă), Beca, Dovleac, Amăgitul, Cojocarul, Pastramă, Cabalortă, Côtărlan, Cimbroi, Nuțu, Sulănoiu. Numele în -oiu sînt, se știe, mocănești. Un Gavril Odobăscul se întîlnește numai în veacul al XVIII-lea.

Urmașii lui Odoabă au trăit, cu sau fără vie, într'un modest sat fără importanță pînă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Viile cele mari erau pînă atunci aiurea, la Cotnari, sat de coloniști germani, aduși de Domnie, de la Tokaj, se zice, ultim punct al unei expansiuni de vieri din acest neam, care pleacă de la Rin pentru a nu se opri decît la marginile lumii rusești. S'a întîmplat însă, de pe la 1600, seria de invașii, cu pustiri și robii, care, în războiul dintre Turci și Poloni — supt Movilești, apoi pe vremea lui Ioan Sobieski — au lovit Moldova-de-sus. Pe părășii Suceviței bucovinene, pe ai bisericii lui Ștefan-cel-Mare din Hirău, precum și aiurea, se mai văd încă scrijelate numele ostașilor străini și ale auxiliarilor romîni cari față de asemenea sfînte lăcașuri aveau apucăturile tovarășilor lor. Cotnarii au fost și ei atinși de aceste nenorociri, și poate că pe un timp lucrul viilor a fost intrerupt acolo.

Și supt acest raport s'a ridicat atunci Țara-de-jos, ale cărei

familii cresc atât de mult, încît Racovițeștii, înrudiți cu Cantacuzinii, capătă, tocmai în acest timp, Scaunul domnesc al Moldovei. Era deci un lucru firesc ca via să se lucreze cu mai multă trudă și mai mult spor, și aici, și la Nicorești, peste Sireliu, — satul lui Nicoară, care s'ar părea simțitor mai nou.

Locul era foarte bine ales pentru cultura viei. Cea mai frumoasă luncă ce se poate închipui, întinzîndu-se pe ambele maluri ale Milcovului. De-așupra, pe două laturi, dealuri: Sf. Ioan; Măgura, ridicîndu-se ca niște temple de biserici uriașe. În fruntea lor, răsărituri de aur și apusuri de o splendoare fără păreche. Desăvîrșită fărîngere de vînturile roie, de ploile năprasnice, care distrug. Negurile cele mai dese vestesc numai zile strălucitoare de lumini. Că puțință de apărare aduc o mărturie modurile și șanțurile care arată unde a fost cetatea lui Ștefan-Vodă, Crăciuna, — pe care o mărturisește încă un act din secolul al XVIII-lea: Un pămînt la Crăciuna... În capul viei Bartului»¹.

Noua cultură de vii sau cultura întărită a unor podgorii mai vechi și mai sărace nu se putea face însă aici în condițiile de la Cotnari. Acolo era o populație străină privilegiată. Vodă-și avea stăpînirea sa și ținea un pivnicer, trimetea un Jitnicer, care, pe vremea lui Petru Rareș înca, era dintre Germani. Mitropolitul își făcuse și el partea, și era încă un deal al «piscu-pului», adică al episcopului catolic. Boierimea se îngrijise, la rîndul ei, de pămînturi în Cotnari, ca și unele dintre mănăstirile mai mari. Acolo țeranul localnic, român, lipsia mai cu totul. Și poate de aceea s'a petrecut așa de răpede, ca „catolicii“ obosiți, cu sătenii romîni veșți și de pe aiurea — și, de sigur, și din lipsa de îngrijire a Statului — trista decădere la care am asistat și asistăm încă.

Dincoace, din potrivă², toate tradițiile erau localnice și țeranești. Un spirit de libertate domnia în această margene a Vrancei, care, cu ieșirea ei spre șes, din care face parte și Odobeștii, constituia una din acele unități de organizare a satelor înainte de Domnie și fără Domnie, d'ei, în mare parte, neatîrnate de Domnie, din acele lungi funii de sate alipite, urmîndu-se

¹ Studii și documente, VII, p. 335.

² La Grozești întîlnim însă un Frîncul.

unul prin altul, care s'au numit, nu din cauza aspectului naturii, ci al felului de locuință: „Cimpulunguri“.

Astfel în zădar s'ar căuta aici de la început oamenii Domniei. Biserica domnească apare numai la 1765: „doe leturghii la biserica gospod, ună sirbească și una rumânească“, și unde nu era biserica lui Vodă, cu casele lui Vodă, nu era nici aceea petrecere domnească, pe timp mai lung sau mai scurt, care dădea înlesniri la judecată, dar costa scump pe aceia în samă cărora era grija de întreținere a stăpînului.

Se pare că omul de căpetenie nu era Vornicul (acei cari se pomenesc une ori, de la 1665 înaintea, pot fi ai Vrancei), nici, bine înțeles, pircălabul¹ (al vre unei așezări orășenești vecine), ci „vâtaful de vieri“, căruia i se zicea, pe scurt, numai „vâtaful“. Astfel: Corbea pe la 1640, Tănăsie la 1661, Andrei peste mai bine decît un veac, Ion sin Tatul Săpunar la 1792. La 1701 se zice, specificîndu-se că puterea lui se întindea numai asupra satului Grozești — al lui Grozea, unit astăzi de mult cu al lui Odoabă — „Gavril vâtaf de vieri“, și tot așa apare la 1713, fără o asemenea specificare locală, „Ieremia vâtaf de vieri“. „Cali vierilor“ lui sînt pomeniți odată.

Mai târziu, întîmplător, ostașii stau aici; pe vremea lui Cantemir cel bătrîn, care a clădit mănăstirea Mira prin părțile acestea de unde plecase Istrate-Vodă Dabija, cel care nu bea decît din oală de lut și nu găsia împričinați la județul lui decît dimineața, avem pe Ioan Betica, căpitan, pe un chehaie (locuitor) Ignat, iar, un veac mai târziu, pe căpitanul Lupu (1765), pe un ceauș la 1796, pe un căpitan Manolachi Avram, tot atunci, apoi pe căpitanul Iordachi Popa.

Preoțimea joacă un rol tot așa de însemnat ca în toată vechea viață a țerii. Încă de la 1697 era un preot „Pavă de la Vovodenie“. Biserica, astăzi în reparație, după pagubele pe care i le-a făcut războiul, avea un pridvor liber, cu coloane fără capiteli impodobite, o ușă de intrare încunjurată cu sculpturi de flori, din care se desface pajerea Cantacuzinilor, cari, deci, arată, a-i fi ctitori (Toderașcu Cantacuzino poate), fru-

¹ Foloare, la 1782. — Un zapciu doar la 1806. — Vătămăni se află în satul vecin, Sîrbii. — Că sate vecine mai apar: Vestelești, Horăcești, Vineștii, Dădești. Pătești (la jumătate drum de Focșani), Călimanul, Virteștii.

moase tetrapoade, o catapeteasmă de zid și picturi acum dispărute: turnul inițial a fost înlocuit printr'un surguciu căptușit hidos cu tinichea. Pe înălțimea din față se ridică o biserică întru toate asemenea cu aceasta, «Mănăstirea» unde se pomenește ctitoria, din veacul al XVIII-lea, a unui Razu. Caracterul de «biserică domnească» pare a se fi dat mai curînd Vovideniei.

Ca alți preoți apar următorii: preotul Panhilie la 1765, preotul Ștefan Ciobuș la 1783 (fiul Constantin la 1792), popa Stanciul în același an, Păladi preotul la 1785, Ion Carțig pe la 1792 (fiul lui se cheamă Constantin Horbor). La 1800 apare Toma sin popa Costantin Cofêr (Cofăierul), la 1803 preotul Ioan Blindă, cam tot atunci preoții Toderășco și Radu zet Buradă. (1810); din neamul acesta din urmă e și diaconul Nicolae Buradă, la 1812.

Diaci sînt lingă preoți. Astfel spre sfîrșitul veacului al XVII-lea Toader Orheianul (la Dobești în 1701 diaconul Ion). Pe la 1800 lucrează diacul Manolachi. Ca dascăl, cu această titlatură chiar, avem pe Gheorghe în 1672, - cel d'întăiu dascăl din Stoiieștii-Focșani vecini fiind un Toader aproape contemporan¹. Ca scriitor de zapise găsim pe Agapie, pe la 1680.

În ce privește pe meșteșugari, cite unul răsare din acte: astfel Dumitrașco *abăgerul* dela începutul veacului al XVIII-lea, Dumitru *blănarul* (1783), Sava *ciobotarul* (1792), un *conduragiu*, de conduri suptiri, ceva mai târziu. *Croitoria* o face cutare femeie, ca «moașa Măria Croitoria» de la 1700. În legătură cu via e Gheorghe *cărăușul* de pe la 1660 și Crăciun *prăjinarul* de la 1767. *Făclerul* Pălade lucra la 1693.

Ca negustori, se întîmpină întăiu un Aslan «băcalul» îndată după jumătatea veacului al XVIII-lea. Apoi Grecii Dimitrie (1672) și Chira. Aceiuași neam, cu sau fără origine macedoneană, par să-i aparție Panaioți, Pană, Mazarachi, cam tot pe atunci. Apoi pe la 1700 Dima băcalul, Panait Răiz (reis; la Turci antreprenor al fabricării de corăbii), Romîni Gligorașco și Neculai. Tot la 1701 aflăm pe «Sava ce-au fost staroste de neguțitori» și cu tovarășii săi de ocupație, cari iscălesc grecește: Toma, Proca, Chiriac, Tănase, Gheorghijă și Sandul. Mai târziu Greci și Romîni au îndreptat comerțul de vinuri spre Rusia, și astfel,

¹ *Ibid.*, p. 321, no. 29. Cf. Iancchi, dascălul grec din Căpotești, la 1768.

dacă probabil tot negustori localnici au făcut bisericile Sf. Împărați (cu un rest de tetrapod interesant și o Evanghelie din veacul al XVII-lea), Sfântul Ioan din Grozești (cu un Apostol de la 1756¹) și Sfânta Cruce, în mijlocul țirgului², «Cazaclii» au făcut bisericuța, azi părăsită, zguduită de tunuri și lipsită de veniturile viei sale, care li poartă încă numele: pe perețele din dreapta al clădirii, care reproduce pe al Vovideniei, ajunsă a fi tipul, se desface, din textulă, data de: 1777.

Veniau, firește, dese ori la «rumtul prețului» negustori străini, unii din Iași, ca «Gligoraș Ieșanul» din secolul al XVII-lea, ca Gheorghe Alevră și Toma, tot din acest oraș, la 1697. Sînt și băcanii din Iași. La 1697 Irina Grăcuțoia vinde o vie «giupă-nului Neculai, negușitorul din târgu din Iași».

Întîmplările de la 1821 aduseră un Turc odobașă (colonel) care fură el însuși și pe sama căruia furau și alții. Actul reproduce răspunsul unui acusat: «Cu adivărat, i-au luat scoarța, dar zici Spiridon că au luat-o de au dat-o de așternut la odobașă, și la schimbarea odobași s'au perdat: Turcul au luat-o sau cine, nu știe... Nu știe anume însă: scoarța moldovenească aceasta au fost, au turcească».

Din Focșani vine pe la 1690 un Băncău, un Ioan Surcea, mai tîrziu un Belibou. Apoi și Lupașco fiul lui Dumitrașco Săpunariul (săpunării din Focșani aveau acolo o bisericuță, întru toate ca Vovidenia). Sînt și Romașcani: Aftanasie și alții, pe la 1690. La 1693 se afla la Odobești și un fost Mare-Vameș, Constantin. La 1768 au de lucru pe aici și lanachi Brașoveanul și Panaite Lipsicanul.

Străini apar foarte tîrziu numai. Între creștini merită atenție «Dumitru Grecul, zăt Anița Sirboaița». La 1804, «dumnealul jupân Lup Ôvreiul» plătește în taleri «cinci ciôzvărți» de vie; tot el, «Lupul Jidovul», face o cumpărătură de la lanachi Văsilii «în deal la Odobești», pentru 600 de lei.

Acești negustori își făceau în veacul trecut acele frumoase clădiri, unele în stil țerănesc, avînd cerdac de jur împrejur pe-

¹ Insemnări: „Acestu Pracsiu este a bisericicii Grozeștilorū, ce este hramulū S[ă]n[t]ulū Ionū Bogoslovū“, „Să să știi că acestu Apostolu este a meu, a lui Ionū Avramū“.

² Pe un „Ilie Miazal“ din Iași 1337: „Sf. Cruce ot Odobești“.

stilpi fără sculptură, iar de-asupra, ca un post de pază, un adevărat balcon de lemn cu acoperământ deosebit sau, cei mai bogati, case de cărămidă cu cerdacul sprijinit pe groase coloane de zid cu «capitele» dorice. Între aceste clădiri se întindeau uliți ca: a Ghilii (sau Billii), a Besearecii (ambele păstrate), a Zamfirii.

Boierimea, clerul au răzbătut tocmai în urmă. În ce privește partea bisericască, Mitropolitul Varlaam altul decât cel mare, de la jumătatea veacului al XVI-lea, — care era de loc din aceste părți putnene, cumpără locuri, și de la un Ieremia Dabija, la Căpotești (1686). Tot pe aiurea se așează în ultimii lor ani Vlădicii Teodosie, care înlocuise pe marele Dosofteiu, și Daniil, probabil un străin, în aceeași epocă: un Mihai Zugravul ieia în 1689 un pământ de la cel d'întîiu. Numai un Nichifor arhidiaconul are vie la Odobești în secolul al XVIII-lea (1748).

La sfîrșit mănăstirea Mira lua de aici *otașniță*.

Odobeștii cunoșteau *mazili*. Veniau și oameni înstăriți de la munte: la 1712-3 «Crucean, fiul lui Drăghici din Vrancea, ginerile lui Ion Buurel» (Bourel). Boieri avînd vie la dînsii apar încă din veacul al XVII-lea: Manole Cămănarul, Logofătul Buhuș. Zapisel: înseamnă la 1700, pe lângă obișnuiții „oameni buni, bătrîni și tineri”: „boieri de curte”. Proprietatea boierească sporește numai în ultimul timp: la 1792 era „crama Vornicului Costin Catargiu”, „crama lui Ioniță Arapul”. La 1800: „via dumisali cucunii Catargioail”.

Locuitorii erau, în sensul mai restrîns al vecinătății lor, „frați de pe moșie”, frați de moșie. *Răzeșii* veniau după ei, și la capăt *moșinașii*; un document zice, pomenind vechiul drept, numit apoi, grecește, *protimisis*, de a se oferi pămîntul întăiu vecinilor-rude: „toți frații și răzășii i. moșinașii”. Proprietățile individualizate „se răzeșesc” între ele („să răzășăște cu mine”). La vînzare, care se face comercial, în „lei bătați”, fără schimb, se dă adălmăș: „adălmăș doi berbeci și o giumătate de vită”.

Este și vie în ogradă. („vie în ograda popii lui Panhilie”). Oamenii au „vie tînără”, „vie bună făcătoare”, ori, „loc stărp”, dar și livezi: „grădini cu pomi îmbrăcate”. Ea se împarte în pogoane, și acestea în *firtaie*; sînt și „ciozvirți de loc”, „hirte”.

„firtă“, („firtă de vie roditoare“, „hirtă de tufe“, „hotarul cirtelor“), care se împart în *hilere* („o hirtă și un hiler“).

Se deosebesc *hlize* („hliza șogeașă“, „hliza dealului din cap în cap“) și *răzoare* („răzor în țarină“, „un răzor săsască“) Viile sînt uneori „într'un *haf*“. Drumurile se zic și *grinduri*: al Movililor pe lângă „drumul Vrancei“.

„Răzoarele“ se cheamă și *pămînturi* („latul și lungul pămînturilor“, adică al „răzoarelor“, dar și „dozo pămînturi și un răzor“; odată: „răzor vrîncenesc“, și ele *au nume*: pămîntul Hăngu-leasca, al Leului. Putem restitui lista „bătrînilor“, în cari, după vechiul obicei moldovenesc, se împarte moșia: Lungociu, Faur (unde are stăpînire Ciudineasa), Cărăulesc, al lui Ioanăș, al lui Hortighiz, al lui Berbece (cu «fașia» Robeascăi), al Șogului, al lui Hodor, «pămîntul Șoricu», al Bechii.

Cultura ce se face pe aceste pămînturi are unele note istorice care merită a fi relevate. La 1697 un act spune: «Și eu i-am dat 2 căzi și o curătoare și un ciubăr și un jghiab». Mai târziu e vorba de o «cramă de birne durată, hruba supt crama, girliciu de căramidă, casă pe pîmniță, leșă de puș păpușoi, șopron de făcut rachiu, osăbit ograda împrejur». La 1801: «14 căzi, 4 ciuberă, un teasc, doi jghiaburi și o curătoare».

Lucrul se face și prin oameni tocniți. Se pomenește odată plata «lucrului viilor peste vară». Uneori doi oameni se înțeleg pentru a clădi «frățește» hruba și șopronul. Ei «pun vin» pe rînd, cite un an. «Eu în anul dumisale să n'am amestec, nici dumnealui în anul meu: ori de a ținea vin în anul d-sale, ori de a da-o altuia, eu trebuință să n'am a o lua».

Prețul terenului era de 80 sau 120 «de lei pogonul (n-le 47, 53 din publicația noastră). La 1630 vadra se dădea cu trei potronici (p. 321, no. 18).

Se făcea *rachiu* în secolul al XVIII-lea («căldare de rachiu, mare, veche»). Și se pomenește o *moară*: «moara lui Lupoș, mijlocul Tănosului».

Se pare că documente din Odobești, mai ales după cumplitetele împrejurări din urmă, nu mai sînt. Trebuie să ne mulțumim cu aceste știri, care sînt mai sărace decît acelea despre viile din Valea Șcheilor (Buzău), pe care le-am dat în «Analele Academiei Romîne».

N. IORGA.

DIN SCRISUL NOSTRU ȘI DESPRE NOI.

I.

Știri despre anul 43.

Am înaintea mea o carte a unui Armean care petrecuse câțiva timp la noi — «un long séjour en Roumanie et à Constantinople», spune el în prefață — și care-și propune, în același timp, să apere interesele poporului său și să combată guvernul turcesc al lui Mehemed-Ali, sprijinind pe rivalul acestuia, Reșid. E *l'Orient devant l'Occident* de A. Melik, arhitect (Paris, 1856). Exemplarul meu poartă dedicație: «Souvenir d'amitié de la part de l'auteur à Mr. Racota. A. Melik».

Lucrarea e foarte interesantă pentru viața politică a Turciei pe vremea războiului Crimeii, dar cuprinde, din cele mai bune izvoare, și lucruri nouă privitoare la noi.

Iată, întâiu, o descriere a luptei Turcilor cu pompierii, la 1848, în Dealul Spirii.

«Intrarea trupelor, supt ordinele lui Omer-Pașa, în București, prezintă toate peripețiile unui oraș luat cu asalt. Cherim-Pașa, urmînd calea care duce la bariera Podul-de-Pămînt, sozia înaintea căsării din Dealul Spirii, ocupată de vrê-o sută de soldați (Locotenența Princiară, ca să înlătore orice bănuială a unei rezistențe oarecare față de comisarul otoman, îndepărtase cele 3.000 de oameni cari de obicei țineau garnisonă la București, și nu lăsase decît tocmai cîț oameni trebuiau pentru serviciul indispensabil).

El soma pe colonelul Goleșcu să-i predea casarma. Colonelul îi cerea un ordin scris al Guvernului său. Cherim-Pașa puse să-i răspundă că Guvernul care i-o încredințase nu mai există, și făcu să se îndrepte împușcături bine hrănite de către cei 4.000 de oameni pe cari-i comandă.

În aceeași clipă, optzeci de pompieri cari mergeau la casarmă fură asaltați de soldații turci. Când Cherim-Pașa văzu cu ce soldați viteji avea a face, făcu să înceteze focul. De patru ori un pumn de oameni li luaseră tunurile așa încărcate și trăsese în mulțimea compactă a Turcilor. El striga turcește: *ianliş oldû* («s'a făcut o greșeală»). Pierduse acum mai mult ca opt sute de oameni în vîlmășeală.

Ofițerii români nevroind să răspundă decât fiind atacați, și ei facură să înceteze focul. Chașim-Pașa li ceru să depuie armele; ei făgăduie pe cuvântul lui că-i va lăsa să plece fără să-i supere. Abia făcură soldații români cari mai rămăseseră ce li ceruse Pașa și începuseră a coborî dealul, și soldații turci descărcău pe la spate puștile într'înșii. Turcii se răspîndiră în acea parte a orașului și săvirșiră tot felul de excese, urmare de nelăturat a pildei ce li-o dăduse chiar atunci șeful lor (pp. 48-9)

Din *Scrisorile* lui Rosetti mai ales se știe că în timpul războiului Crimeii pribegii noștri au voit să lupte alături de Turci, de Francesi și Englesi contra Rușilor și că această intenție a lor a fost zădărnicită. Iată amănuntele care se dau aici:

«Voiu aduce înaintea în această privință ce s'a petrecut după știința mea, ca să aflu cetitorul care e persoana care-a împiedecat ca Români să se lupte în rîndurile aliaților. Această chestie a preocupat mult spiritele și merită să fie cunoscută.

Ofițerii români, cu generalul Tell în frunte, precum și exilații, Goleștii și alții, se înfățișară în grup ca să ofere serviciile lor Guvernului turcesc.

Generalul Tell spusese ministrului Afacerilor Străine: «Vin să vă rog a binevoi să faceți ca eu să fiu primit în rîndurile luptătorilor contra dușmanului nostru al tuturor. Ca soldat, datorîia mea e împede, precum și aceia a ofițerilor pe cari am onoarea să vi-i presint.»

Reșid recomandă pe general și pe ofițerii săi lui Mehemed-Ali și-l roagă să binevoiască a-i face să plece îndată la Calafat, ca să organizeze pe soldații munteni cari părăsiau pe Ruși și se înfățișau în lagărul turcesc cu arme și bagaje.

Mehemed-Ali lucră așa de bine, încît generalul cu ofițerii lui rămăseră mai multe luni la Constantinopol, amînînd, cu necontenite *bacalmuri*, plecarea lor de pe o zi pe alta.

În acest timp, mai multe sute de soldați munteni, formînd avangarda rusească, înșelaseră privigherea comandantului și se presintaseră în lagărul turcesc de la Calafat. Turcii îi despoiaseră de lucrurile lor și-i izgoniseră, desarmați. Dați astfel Rușilor, mulți dintre ei fură împușcați. Acest exemplu opri avîntul Terții-Românești.

Generalul căpătă în sfîrșit voie de a merge la Omer-Pașa, în Șumla. Omer-Pașa, care-l cunoscuse la 1848, îl primi cu

onorurile pe care le merita. Ii dădu, supt ordinele lui, vre-o patruzeci de soldați munteni cari trecuseră Dunărea pe aiurea și veniseră să ceară serviciu.

Dar peste două zile un confident al lui Mehemed-Ali, din nenorocire un Român, sosi la Omer-Pașa cu scrisori particulare, și îndată plecarea spre Dunăre a generalului Tell, a ofițerilor și a soldaților munteni puși supt ordinele lui fu amînată.

Noul sosit era însărcinat să sondeze intențiile generalului ca să știe dacă s'ar opune în cazul când ar voi să facă din țara sa un pašalic turcesc. Era unul din proiectele favorite pe care le hrănia Mehemed-Ali. O spusese adesea în Consiliul de miniștri.

Acest plan plăcea mult și lui Omer-Pașa: prin situația lui, el se vedea acuma titularul acestui nou pašalic.

Generalul Tell, care venise fără alt gînd să ceară a-și vărsa singele pentru țara lui, a fost indignat de asemenea propuneri. El voi să eludeze o întrebare așa de spînoasă. Declară că nu venise pentru a face politică, ci pentru a se lupta și că nu ambiționa decît un singur lucru pe lume: să vadă pe Turci și pe Romîni luptîndu-se alături cu sinceritate contra dușmanilor celor două popoare.

Pentru dînsul ca și pentru toți ceilalți adevărați Romîni, scopul era să facă a trece copiii României prin botezul de foc, cum îi făcuse să treacă în 1848 prin botezul naționalității. Odată acest fapt îndeplinit, era rîndul Puterilor apusene.

Explicațiile generalului n'au fost, după cît se pare, mulțămitoare pentru Omer-Pașa, căci, cîteva zile pe urmă, generalul Tell, Goleștii, ofițerii și Romîni cari merseseră în lagărul de la Șumla, plini de speranță, primiră ordinul de a se întoarce la Constantinopol.

Omer-Pașa nu aduse cu el în Muntenia decît pe ocrotitul patronului său Mehemed-Ali-Pașa.

Aceasta e cauza pentru care Romîni, cu toată marea lor dorință, n'au putut lua parte la luptă și da un contingent de *o sută de mii*¹ cauzei civilizației. Fără manevrele lui Mehemed-Ali ca să facă a birui vederile lui personale, chestia Orientului ar fi găsit elemente cu mult mai formidabile în sînul său chiar, și, astăzi, n'ar fi presintat atîtea greutăți pentru deslegarea ei (pp. 169-72).

¹ Sulfinat în original.

Aiurea se dau lămuriri asupra lui Mazar-Paşa, fiul lui Reşid (se ştie că el avea case în Bucureşti, de unde şi «coalitia de la Mazar-Paşa»). Mazar sau Mahzar avea la 1856 douăzeci şi şapte sau opt de ani. Fusese la Paris, trecuse la Şcoala Politehnică din Constantinopol. «El a adus lui Omer-Paşa ordinul de a începe fortificaţiile pe Dunăre, şi de atunci face parte din armata Dunării» (p. 230).

II.

Un arendaş despre arandaşi

Arendăşia moldovenească e mai veche: venită din Polonia, unde nobilii dădeau în «orindă» Evreilor drepturiilor lor senioreale de circiumă, de «ratoş» (*Rathaus*, prin limba polonă), o întâlnim acolo încă din veacul al XV-lea. În principatul muntean ea nu apare în acte decât după ce tratatul de la Adrianopol, în 1829, deschise puţinţa exportului de grîne în străinătate, până la această dată proprietarii obişnuind a-şi lucra însişii, după vechea datină, moşiile.

Arendaşii munteni au venit, în covârşitoare măsură, de peste Dunăre, unde se aflau capitaluri de oarecare însemnătate fără puţinţa de a le întrebuinţa. Greci, Bulgari, Sirbi, Albanesi, represintanţi ai tuturor popoarelor creştine din Balcani, se apucară de agricultură pe bogatul pământ românesc, fără să aibă nicio pricepere deosebită, nicio tragere de inimă specială, niciun scop mai înalt în faţa lor. Ei contribuira esenţial la creaţiunea unei clase dominante fără tradiţii ca şi fără simţ de răspundere, dînd lumii tristul exemplu al felului cum se risipeşte idiot o avere cîştigată necinstit. Şi, ca mulţămită faţă de ţara de unde-şi căpătaseră averi nevisate, obişnuitele învinuirii contra Romînului «prost» şi «leneş».

Pentru a muştra supt ambele raporturi pe aceşti tovarăşi de ocupaţie, un Albanes, Evangheliu Zappa, care era să fie unul din marii donatori ai Academiei Romîne, luă, la 1847, condeiul pentru a spune, pe cît se pricepea, în greceşte — traducerea românească trebuie să fie datorită altui cuiva —, ce-i dăduse lui o vastă experienţă, plătită cu muncă. Lucrarea poartă, în amîndouă limbile, acest titlu: *Τρένορας ή Κήρυξη, όστις περιγράφεται*.

ἐντός τοῦ κύκλου τῆς Βλαχίας, ἐκπεριέχων πειραματικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ σιταροσπαρμῶν καὶ τάξεις τῶν μολκίων, sau: *Trîntorul care se mărginește în cereul Romîniei (sic), coprînzător de observații din cercare asupra samănării grîului și orîndueli asupra moșiilor* (București, tip. Iosef Kopainig, 1847).

Autorul, de care se leagă o amintire recunoscătoare, se descrie pe sineși astfel: «Un vechiu soldat al unei patrii neavute și fără școale, iar acum muncitor de pămînt și arendaș¹». Nația lui n'are «nici cărți, nici slove» (pp. 32-3). A trăit numai din ostenelele lui: «N'am văzut până astăzi clupuri, teatruri, baluri și casinuri» (p. 10). «Nici posturi civile am avut sau am dobîndit, nici d'acum nainte voiu pretinde ca să nădăjduiesc» (p. 12). «Noi pe supt arătura aceasta am îngropat anii» (p. 10). Dar astfel ajunge la o mare avere, de care pe dreptate e mîndru: «În plasa Olteniței și a Ciocăneștilor ținem moși și exportăm 3-4.000 de chile pe fiecare an, la schela de acolo și la București» (p. 23). Și are mulțămirea că «locuitorii satelor ce au ținut și țineau cu arendă s'au făcut cei mai bogați decît ceilalți vecini ai lor» (p. 27). Nu-l au ca datornic marii cămătari ai timpului: Nuțu Jupaniotul, Manu, Velas, Himeras, Tanița lui Miloș (p. 16). «Căpitanul» de odinioară, îmbătrînit în alt meșteșug decît al armelor, se ocupă acum cu «florăria grădinii lui»: «Am hotărît a petrece rămășița vieții mele în grădina Broștenilor miei, singur, singurel, ca un pustnic, lucrînd și petrecînd zilele mele cu florile cele nevinovate, cu pomii cei mlădioși și fragezi și cu glasul cel liniștit al firii». (pp. 36-8). Așa neîndestulat la scris cum era — «simplele mele idei», spune el, «din cercare, fără să se fi îndreptat acestea de vre un om învățat sau cu multă experiență» —, poesia nu lipsia, precum se vede, omului trăit în mijlocul marilor taine.

Ca unul care s'a folosit de pe urma «binecuvîntărilor săteni» (p. 45) — așa «firește leneși» cum sînt și, pe la Rusalii, fiind fără lucru, și «îmbătîndu-se neconținut pe la cîrciumi» (pp. 51, 52, 76) —, el ține de rău pe oricine nu recunoaște nesfîrșita bunătațe, față de toți, a Romînului, care iartă — Albanesul se mîră

¹ Undeva scrie: „zece ani de cînd țin cîrciumi ale moșiilor” (p. 73 și urm.). Aiurea, la început, vorbește de treisprezece ani ai gospodăriei lui.

de aceasta —, și cele mai grele păcate, și crimele făcute față de dînsul și de ai săi. Aducînd «drepte laude despre nația romînă», «prinosuri vrednice de recunoștința ce-i e dator», el lovește în aceia cari se apără că nu sînt și ei Romîni («Nu sînt Romîn sau: Cutare este Romîn»): «Acești Romîni, cînd îi va judeca cineva fără patimă, cu bună cunoștință și fără părtinire, îi va găsi mult mai buni decît mai multe alte nații și avînd și talente pentru care li se cuvine dragoste și recunoștință... În inimile Romînilor vedem înrădăcinată depărtarea de orice prigonire, ospitalitatea, îndurarea și mai presus de toate ura către vărsarea de sînge» (p. 8). «O, cît de vrednici de respectat și de iubit sînt acești Romîni, domnilor, și cît li sîntem datori noi, străinii cari locuim aici» (p. 9), și, adaugă el, întors către aceiași veșnic nemulțămîți, «mai ales voi cîți ați venit din acest neam în circumstanțe mai prielnice, ori avînd măcar acel guvern asigurat, în forme statornice, de care se bucură Romîni de vre-o cînsprezece ani încoace»!

Și ce însușiri superioare pot înfățișa «trîntor-arendașii» cu carl «căpitanul» nostru duce un așa de aprîns războiu? Pe moșia unde proprietarul însuși dacă vine de vre-o două ori pe an, arendașul e stăpîn. Nu suferă să i se atingă întru nimic drepturile suverane: «își lasă buzele până la genunchi și pentru o găină răstoarnă pământul, pentru puțin orez și fin fac mulțime de grimase, și, de se va întîmpla să li se ceară și caii cu căruța ca să se plimbe puțin, apoi atunci pierе lumea» (p. 14). Gospodăria cîmpului n'o pricep și n'o fac ei sînguri: «Dumnealor trimet isprăvniceii și logofeții să are, să semene, să păzească, să secere, să strîngă, să treiere și să vînză; se duc și dumnealor acolo cite odată supt umbra deasă a vre unui copaciu și-și privesc oamenii cu ochii; altă dată iarăși se duc cinci șese minute cu umbrelele și se întorc acasă, zicînd că au treabă, și lasă acolo pe oamenii lor cei credincioși, cari, întorcîndu-se seara de la munca cîmpului, zic către stăpînii lor; «cocoane, am lucrat astăzi cu bieții oameni de luminare și lucru curat, boierește, zdravăn; și îi vezi pe ei atunci că se odihnesc, și îi auzi strigînd către slugile casei: «Măi, dă cite un păhar de rachiu băieților, fiindcă au ostenit astăzi lucrînd toată ziua la cîmp» (pp. 43-4). Far ei înșii «se întind, trosnindu-și picerelle, pe paturile lor cele grase: trosce!» (p. 34). Cînd umblă pe cîmp,

se înfig acolo «ca niște cruci de morminte». Cît face o asemenea îndeletnicire? «Cu munca aceasta nu plătesc mai mult decît șaizeci de parale ziua, în locul unui țeran care se hrănește de la sineși» (p. 44). Sătenii rid de dinșii și, la probazeala ce li-o face nepriceputul, răspund: «atîta știu, domnule; nu știu mai mult; dacă d-ta știi mai bine, învață-mă și pe mine ca să-ți lucrez» (p. 45).

Totuși așa se fac averile cele mari. Chila de grîu, care costă doar un galben, se vinde cu trei; spiritul se preface cu 30-40% apă (p. 28). Așa se ajunge la marele lux nerușinat al vremii, cerut de femeile pretențioase *ale irîntorilor*: Noi voim haine bune, să mergem la baluri, cluburi și teatre; voim trăsuri nouă și cai tineri, fiindcă astea s'au învechit și ni este rușine să ieșim în lume» (p. 14). Bărbații se îmbată cu «apa cea galbenă». Niciun folos de pe urma lor nu vine. Degeaba îi hrănește o țară întregă în suferință.

Cărticica nu e prețioasă însă numai prin critica pe care o cuprinde într-o formă care de sigur nu e literară, dar tocmai de aceea nu e lipsită de haz (v. p. 34: «Scuipăm de trei ori pe Satana: ptfu, ptfu, ptfu»). Ea cuprinde sfaturile unui om foarte experient, care și azi ar putea să aibă valoare, alături de o teorie la care el nu pretinde. Se află și date prețioase asupra agriculturii din acest timp. Astfel la paginile 28-9: «Un pogon de loc, făcîndu-l primăvara ogor cu șase boi, plătim săteanului cu patru boi lei 3, parale 10 pe zi, iar celui cu doi boi lei 2, parale 10, peste tot lei 5, parale 20, sămînindu-l; iar toamna plătim încă atît, și se fac 11 lei; două băniși și jumătate tocmai de cele mari sămînță, cite 10 lei banița, fac lei 25, și peste tot lei 36. Fiecare pogon, afară de vre-o întîmplare neprevăzută, face de la 20 clăi și până la 8, socotîndu-se an peste an cite 12 1/2 clăi, pentru care plătim săteanului, după legiuire, cite 60 parale clăia, lei 7, parale 20; s'au făcut lei 42, parale 20; 10 lei sînt destui de cărat, treierat și grăpit, pentru că vindem și vitele: s'au făcut peste tot lei 52, parale 20. Fiecare pogon dă une ori 2 1/2 chile, mai multe ori 2, alte ori 1 1/2 și 1 și prea rar 1/2 și 1/3 an cu an, dar totdeauna 1 1/2, făcîndu-l analoghie cu lei 52, par. 20. Iată ce ține chila: lei 35 tocmai; o vindem cu 100 lei, grîul cel mai curat.» Un cîștig asemenea cu

al comorilor lășate de «Goți și Tătari, dacă s'ar da pe urma lor : «asemenea comori se gășesc și pe supt buturugi, cînd le va curăța cineva» (p. 46).

Tot în locul celor d'întăiu socoteli, prețurile de arendă pe care le-a plătit autorul însuși : «In anul 1837, am semănat 120 chile grîu, în anul 1838 chile 190, la 1839 chile 225, la 1841 chile 310, la 1842, chile 325, la 1843 chile 330, la 1844 chile 344, la 1845, chile 180, la 1846, chile 80. Iată tot de odată și prețurile moșilor, după cum le țineam la început cu arendă și cum au ajuns acum. . . . Luica și Cășcioarele drept lei 20.500, Făureii și Odăile 22.500, Fundenii 7.500, Budeștii 32.000...»

III.

Cea mai bună carte francesă despre noi.

În lucrările pe care, în epoca Renașterii noastre politice, Francesii din vremea celui de-al doilea Imperiu le-au consacrat cauzei noastre naționale, una a rămas cu totul necunoscută cercetătorilor mai noi.

Și totuși autorul ei, Thibault Lefebvre, era un om de notorietate în Paris, fiind avocat la Curtea de Casație și la Consiliul de Stat, membru al unei Academii de provincie, la Blois, al unei societăți culturale, din Berry și al acelei de economie politică din Paris chiar, Are solide cunoștințe de drept și va ști să culegă din Vattel și de aiurea tot ceea ce trebuie pentru a lumina drepturile românești. Citații potrivite, ca aceia din Tacit, arată pe unul vărsat în antichitatea clasică. A avut grijă să caute izvoarele privitoare la trecutul nostru : Peyssonel, Rognault, Vaillant («Autonomie politique de la Roumanie»), P. Bataillard (*Les principauté de Moldavie et de Valachie devant le Congrès*), Carra. lucrările alor noștri : Boierescu (*La Roumanie après le traité de Paris*), Grigore Gănescu, «elegant și ingenios scriitor muntean» (*Diplomatie et nationalité*), «contesa Sturdza» (*Régime actuel des principautés danubiennes*), avocatul bucu-reștean Gh. Mano, comentator al codului de comerț frances, ș. a.

Dacă a venit la Dunăre, acest jurist urmă unei invitații a societății de economie politică, față de care avea să arate resul-

tatul studiilor sale¹. Întâia ediție a scrierii, apărută în 1856, *La Valachie au point de vue économique et diplomatique*, întâmpină cea mai bună primire la Academia de științe morale și politice, unde însuși M. Chevalier, vestitul economist, se rosti asupra ei. Adăugînd părerea sa, mai pe larg. Dupin aîné găsea prilejul să spună că țerile noastre «au rămas latine prin amintiri, tradiții în luptă, prin religie» (p. 14, din ediția a 2-a, singura pe care o vom cita). Un erudit din Blois, Reber, doria să se fi vorbit și mai mult despre acest element de legătură cu Franța: «Este în opera onorabilului nostru corespondent o lacună însemnată și, după ce am cetit-o, regretam mult că n'a stăruit mai larg de cum a tăcut-o, asupra obirșiei latine a populațiilor românești, asupra înruderii ce este între dînsul și noi, că n'a crezut că trebuie să invoce sentimentele de frăție care unesc firește două nații surori prin rasă, moravuri și limbă»; și același, oprindu-se asupra «poporului viteaz și nenorocit», afirma «simpatia pe care istoria lui, tradițiile lui și tendințele lui trebuie să le inspire națiilor Apusului»². Fără a mai vorbi de prețuirea elogioasă a marelui maestru al gazetăriei franceze de atunci, St. Marc-Girardin el însuși.

Autorul a făcut în Muntenia, și numai acolo, două drumuri. Cel d'întălu, cum ni spune însuși, în ediția de la 1857, la 1853, «pe vremea ocupației rusești și în ajunul bătăliilor»; cea de-a doua, în 1856, «după pacificație și în timpul preocupățiilor unei reorganisări capitale pentru țară»³. Ici și colo se pot culege din carte amănunte în ce privește călătoriile autorului. «Între Severin și Cerneți, nu departe de podul lui Traian», a găsit el însuși un cap de Cesar încununat cu lauri⁴. Tot acolo innaintea

¹ Restées latines par les traditions, le langage, la religion.

² Il existe dans l'ouvrage de notre honorable correspondant une lacune importante et, après l'avoir lu, nous regretons vivement qu'il n'eût pas insisté plus qu'il n'ait pas cru devoir invoquer les sentiments de fraternité qui unissent naturellement deux nations, soeurs par la race, les moeurs et la langue" (p. 19).

³ Un peuple brave et malheureux... La sympathie que son histoire, ses traditions et ses tendances doivent inspirer aux nations de l'Occident (p. 20).

⁴ Pendant l'occupation russe et à la veille des batailles. Il les a revues après la pacification et pendant les préoccupations d'une réorganisation capitale pour la contrée (p. 28).

⁵ L'auteur de ces lignes a exhumé entre Tournou-Séverin et Tchernetz, non loin du pont de Trajan, une tête de César Auguste, ceinte du laurier impérial, d'un bon style (p. 31).

lui, ocași lucrau la pavarea orașului¹. La Giurgiu a văzut depozitele de porumb ale armatorilor greci cari innaintau acum, pe Dunăre, până acolo². La București, unde a vorbit cu cutare boier, ofițer în miliția terii, care prefera să-și piardă toată situația decît să stea la îndemina Rușilor ocupației, el i-a văzut, în Septembrie 1863, pe aceștia, ocupînd postul de la Teatru și îndreptînd tinurile asupra unei populații care privia murmurînd³.

A simțit și el antipatia cu care lumea, ca și soldații ei înșii, primia noul coif de piele neagră, copiat după al Rușilor⁴. A frecventat saloanele în care se adunau fruntașii fără demnitate ai principatului cu ofițerii străini, ruși și turci, de a căror tovarășie la jocul de cărți se simțiau onorați. Poate descrie astfel pe generalul Gorceacov, zdravăn încă la cei șaptezeci și unul de ani ai lui: «palid la față, nalt și sprinten în trup, liniștit ca înfățișare și tăcută, cu aparență blîndă și demnă. De și ochelarii pe cari-i poartă totdeauna, ieau fisionomiei sale acel aier, ce nu se poate defini, de trufie, de cutezanță și de tăioasă răceală care se zice aier marțial, privirea-i dreaptă, pasu-i hotărît, glasul destul de plin nu îngăduiau să i se dea la întăia vedere vrîsta cea adevărată⁵.» Il descrie dormind puțin, trezindu-se în zori, facîndu-și singur corespondența. În casa de țară a controlorului general al Finanțelor a întilnit pe generalul Dan-

¹ P. 190.

² P. 351.

³ L'un d'eux, très élevé par la naissance, avait juré de perdre son nom et son grade plutôt que d'aller au-devant des Russes. Quant au peuple, il suffirait pour connaître ses sentiments vrais, d'entendre, comme je les ai entendus, les murmures étouffés qu'il laissait échapper à distance le jour où l'artillerie russe prit possession du corps de garde au théâtre et braqua ses canons sur le Pô (*sic*) de Mogochoi (p. 115).

⁴ J'étais à Bucharest le jour où les miliciens valaques (trenaient cette coiffure, et, si j'en juge par l'attitude embarrassée des soldats, la mauvaise humeur des officiers et les quolibets des passants, l'importation ne jouissait pas d'une immense popularité (p. 176).

⁵ Manières polies, bienveillantes et simples... Un vieillard pâle de visage, grand et svelte de corps, calme d'attitude et de maintien, à l'apparence douce et digne. Quoique les lunettes qu'il porte constamment enlèvent à sa physionomie ce je ne sais quoi de hautain, de hardi et de cassant qu'on appelle l'air martial, sa vue droite, son pas jeune, sa voix suffisamment pleine ne permettaient pas de lui donner au premier abord son âge véritable (p. 115). Cf. și p. 176.

nenberg, rezervat, blind și modest. Soldații lui, veterani ai războaielor cu Turcii, sînt disciplinați, dar rău ținuți de o intențentă răpăreță, care-i fură pe dinșii, despoind și țara supusă; cite unul din acești falnici luptători scormonia după hrană prin gunoaie, pe cînd altul cerșia la colțul străzii. Tratamentul Turcilor și chiar al milițienilor munteni e mai bun decît acesta. Totuși a văzut peste 2.000 de care pe șesul Colentinei, ducînd Rușilor lemne, grîu și porumb¹. În convorbirile avute cu boierii, a putut asculta plîngerile lor resignate eu privire la întunecatul viitor al patriei și nației: «Ce să facem contra Rușilor? Au pentru ei puterea și voința: vreau să încorporeze țara noastră la Împărăția lor, și o vor face, în ciuda Europei și cu toate dorințele noastre». Și prietenul frances adaugă: «Era părerea generală în 1853, și nimeni nu nădăjduia mîntuirea de la alte puteri, atît de mult situația și atitudinea lor erau de inferioare în țară»².

Și el a întrebuintat poștalionul, «satanicul echipagiu», pe care-l descrie după atîția alți călători cari i-au gustat inlesnirile³. A încercat poate și diligența care face drumul între București și Giurgiu, de o parte, și, de alta, între București și Brașov. A cercetat magazinele de grîu de la Brăila și de la Galați, ca și rezervele de la Giurgiu, Islaz și Calafat⁴. Pe cînd l-au uimit, în August 1853, snopii de grîu părăsiti de țerani cari așteaptă dijmuirea și în Novembre⁵. Recolta bogată a Munteniei robite ȳ s'a înfățișat, cu depozitele imense, cu străzile pline de cară, cu samsarii alergînd în toate părțile⁶. Pe calea la Buzău la

¹ J'ai vu la plaine de Kollentina couverte de plus de 2.000 chars qui conduisaient du bois, du blé, du maïs au magasin d'approvisionnement dont le commissariat russe s'était emparé; p. 208.

² Que faire contre les Russes? Ils ont pour eux la force et la volonté, me disait un boyard valaque; ils veulent incorporer votre pays à leur empire; ils le feront en dépit de l'Europe et malgré nos vœux. C'était l'opinion générale en 1853, et nul n'espérait le salut des autres puissances, tant leur situation et leur attitude était inférieure dans la contrée (p. 120).—Cei cari fac omagiu „la glorioasă armée impériale russe et à l'honorable corps de l'artillerie“, p. 312.

³ Les véhicules les plus incommodes, les plus brisants et les plus primitifs de l'Europe... Le satanique équipage (pp. 182-4).

⁴ Pp. 189, 256-7. Cf. pp. 330-2.

⁵ P. 258.

⁶ P. 262.

Brăila e silită să se opri la un han miserabil, pe care-l descrie cu de-amănuntul, cu «duzina de sticle pline de rachiu de grîne, cu atâtea legături de ceapă și de ardeiu, cu grămada mare de pepeni, cu lungul șir al cutiilor de băcănie și, în sfârșit, cu șuncile și mușchii de porc spinzurați de tavan»: se capătă acolo ouă, vin, păsări¹. La Brăila află «o tainiță mai asemenea cu o închisoare decît cu o odaie»: i se dă un divan îmbrăcat cu cif și o saltea de paie; hrană nu se găsește... Și autorul descrie, pe lângă acest *Han Roșu* cu două rînduri de odăi, *Hanul Manuc* din București: tipul caravanserailui turcesc, cu grajdurile dedesupt și cu odăi goale pentru oaspeți cari-și aduc așternuturile, e descris cu acest prilej. Pe lângă București, cari au oteluri și restaurante, se mai află la Giurgiu ospătării apusene ținute de către un Italian, un Elvețian și un German din Württemberg². Aiurea, el ni va povesti cum, sosit de la Constantinopol la Brăila pe un vapor care întărziase, era să petreacă noaptea afară, împreună cu episcopul de Nicopol, vicarul lui și o femeie bolnavă, pentru că funcționarul de la port nu voia să fie trezit de la un ceas înaintea³.

Note de istorie contemporană, prinse de la martorii înșii ai evenimentelor, sînt sămănate în cele trei «studii» din care se compune cartea. De la el avem o descriere a alegerii lui Vodă-Bibescu, cu cei treizeci și șapte de candidați, cu intervenția, decisivă, a consulului rusesc, care amenință pe episcopul de Buzău, anunță Mitropolitului că-i va da ordin scris cum să voteze și acopere de insulte pe un biet boier în plină adunare⁴. El ni spune cum la 1848 Rușii au închis școlile primare⁵. Austria nu sprijină, de și i s'a spus că Alexandru Ghica, pe care-l află Caimacam, căutase, în Domnia lui, să se sprijine pe această Putere⁶. Se dă chiar ordinul Marelui-Vizir Reuf, din 5 Novembre

¹ J'y vis en effet une douzaine de flacons pleins de rak'ou, d'eau-de-vie, de grains, de nombreux chapelets d'oignons et de poivre long, un gros tas de pastèques, une rangée de boîtes d'épicerie, enfin des jambons et des filets de porc desséchés, pendus au plafond (p. 327).

² Pp. 328-9.

³ Pp. 376-7.

⁴ P. 119. — Căderea lui Alexandru-Vodă Ghica, p. 118 și urm.

⁵ *Ibid.*

⁶ Pp. 121-2, 213.

1840, pentru ca acest Domn să acorde satisfacție consulului engles, furios că nu i s'au presintat obișnuitele felicitări cu prilejul zilei Reginei¹. Lupta consulului frances Billecocq cu atotputernicia rusească e expusă cu căldură², și se reproduc instrucțiunile, de la Constantinopol, ale ambasadorului Bourqueney pentru a se înceta provocări zădarnice. Se semnaleză emigrația în 1848 a 40.000 de familii muntene în Austria, Serbia și Bulgaria³. E vorba și de lupta cu călugării greci⁴ și de abuzurile făcute supt Bibescu-Vodă cu aprovisionarea zilnică a Bucureștilor⁵. În aceeași Domnie se cer fără drept ajutoare de la Pantelimon, de la Sf. Spiridon, de la episcopia de Argeș, de la mănăstirile îndatorite să deie lemne. Se relevează și acțiunea lui Vodă-Știrbei pentru ca darea dreptății să se facă fără luare de mită⁶. Se pomenește și *baterea unei monede de bilon de Știrbei*, care fu oprit de la aceasta⁷.

Niciodată nu s'a dat de un străin o mai bună expunere a comerțului și industriei muntene decît aici, într'un «studiu»

¹ Lorsque le consul britannique, qui se trouve à Constantinople en ce moment, sera arrivé aux confins de la Valachie, vous enverrez à sa rencontre un officier de votre état-major, qui l'accompagnera jusqu'à Bucharest. Apres cela, on fixera un jour pour que le Grand-Postelnick, le ministre des Cultes et des Finances et le boyard Aga se rendent au consulat et y expriment leur regret de l'espèce d'affront qui a été fait à la dignité consulaire, et qu'ils prient que l'expression de leur regret soit portée à la connaissance du gouvernement anglais. Apres que les ministres des Cultes et des Finances se seront retirés, le Grand-Postelnick et le boyard Agâ resteront: ceux-ci feront des excuses au nous de Votre Altesse pour les procédés des autorités locales dans l'affaire du protégé Aspréa et pour les propos inconvenants qu'elle a tenus à cette occasion envers le consul. Cela étant, Votre Altesse donnera toute la satisfaction que Sa Hautesse a ordonnée, et elle aura soin d'éviter que de pareils procédés aient lieu à l'avenir" (pp. 122-3).

² P. 123 și urm.

³ 40.000 familii valaques avaient émigré en Serbie, en Bulgarie et en Autriche pour échapper aux misères de l'invasion russe de 1842 (*sic*) et aux corvées de la kalka (*clacă*) ; p. 194.

⁴ Pp. 201 și urm.

⁵ Pp. 206-7.

⁶ Pp. 209-11.

⁷ Le prince Stirbey a voulu mettre ce droit en pratique, et il fit frapper quelques pièces de billon, qui furent parfaitement accueillis, mais on l'obligea à les retirer de la circulation : p. 222.

special. Studiază starea agriculturii, înapoiate, așa încît nu se face export de făină (o singură moară cu aburi la Giurgiu). Grîul se amestecă de speculatori, stricîndu-i-se valoarea în por-turi: cei mai cinstiti negustori sînt totuși Romîni¹. Se descrie începutul de industrie forestieră²; se semnaleză minele de cărbuni de la Comănești³. Se înșiră deosebitele spețe de oi (450.000 în singurul județ al Brăilei), etc.

Părerea lui Thibault Lefebvre e că agricultura nu poate merge fără industrie, care aduce un cîștig mai mare, așa încît s'ar ajunge acolo, încît străinii industriași, capitaliști, o minoritate, ar stăpîni majoritatea Romînilor, dedați numai plîngăriei⁴. Se arată încercările făcute: luminări de stearină la Focșani, cul-tura viermilor de mătăsă (duzii plantați în Moldova, de Mihai-Vodă Sturza; un Grec aduce crescătoare din Lombardia). Se observă că, între nații care vînd materii prime, Principatele, de-venind industriale, ar putea folosi foarte mult⁵.

O parte foarte întinsă — unul din cele trei «studii» — se ocupă cu de-amănuntul, pentru întaia oară în chip nepărtenitor și critic, cerînd prețuirea lucrurilor bune, cu indicația reformelor ce sînt a se introduce, de *finanțele muntene*.

Autorul crede ca baza lor e fixată prin Invoiala ruso-turcă din 1783, dincolo de care nici Domnii, nici, mai de curînd, Adu-nările nu pot să treacă. La *vénituri*, capitația i se pare, ce e drept, nejustificabilă prin aceea că atînge persoanele — și încă scutește pe holtei, puînd toată greutatea asupra celor cari susțin o familie — și-apără de plată boierimea și clerul, care, acesta, de fapt, duce aceiași viață și poate realiza aceleași cîștiguri ca și mireni. E neadmisibil iarăși ca elementele nelibere să nu fie impuse. Oricum, ea n'ar putea fi înlocuită prin dări ca aceea pe uși și ferești din Franța, care n'ar coresponde menta-lității poporului.

¹ Pp. 243-4, 257-8. „Ce ne sont point les moins honnêtes“.

² P. 248 și urm. (și despre varietățile de stejar: „styrgar“, „kers“, „godarou“).

³ P. 244.

⁴ P. 266.

⁵ La Principauté, entourée de nations riches en matières premières et dénuées de génie commercial, aurait promptement conquis le monopole d'im-menses marchés, si elle devenait manufacturière; p. 160.

Patentele lovesc comerțul fără să-l cunoască. Vistieria nu se gîndește la nevoile economice ale țerii, ci numai la îndestularea Tesaurului. Adăugîndu-se taxele pe export, orice mișcare industrială serioasă devine imposibilă. Abia de sînt o sută de alți industriași și negustori în țară decît micii detailiști, în majoritate circiumari și băcani; o parte din aceia chiar sînt străini¹.

Se înșiră apoi venitul domeniilor Statului, taxa Mocanilor -- făcîndu-se paralele între ei și între cei cu *mesta* în Spania ori cu turmele din Elveția și Pirinei --, venitul pașapoartelor -- care însă îndatorează pe călător să meargă la ținta arătată în hirtie².

Ca unul a cărui «inimă e simpatică acestor popoare»³, el propune impositul pe avere, pe case, pe turme, pe moșii, taxa pe import, timbrul, dreptul pe moșteniri (cu deosebire pe cele imobiliare). Și, mai ales, Statul să nu mai admită arendași ai veniturilor sale, acei oameni cari din nimic fac o avere cu care insultă morala publică. «Ei întrec prin luxul palatelor lor sau prin eleganța grădinilor lor familiile cele mai venerate... Cel mai nenorocit din aceste rezultate e că oamenii îngrășați prin viciile acestui sistem se bucură de considerație și că de la ajungerea lor la avere începe ridicarea lor în ranguri și în funcții»⁴.

Din aceste venituri se plătește tributul, se ia lista civilă, mai mică decît cîștigă pe an un bancher din Paris⁵, ceva lei și pensii, întreținerea celor 7.000 de milițieni, foarte răpede învățați cu meșteșugul armelor⁶ -- dar, după obiceiul rusesc, prea dese ori acoperiți de lovituri --, carantinele, cu medici slabi,

¹ A part les petits détaillants, dont les quatre cinquièmes vendent des liqueurs et des épices, on ne compte pas cent industriels dans toute la Valachie; et quels industriels, si on excepte les étrangers (p. 161)!

² Pp 162-5. Combaterea taxelor pe cărți de joc, etc., și a majorării drepturilor de vamă, p. 374 și urm.

³ Les vœux que mon cœur, sympathique à ces peuples, forme pour le bonheur de ces contrées; p. 171. Cf. recomandăția lui de la pagina 167: „Nulle réforme ne réussira si elle n'est en harmonie avec la tendance des esprits, le courant des idées et les règles de la prudence“.

⁴ Ils surpassent par le luxe de leurs palais et l'élégance de leurs jardins les familles les plus vénérées... Le plus funeste de ces résultats est que les hommes engraisés par les vices de ce système soient considérés et que de leur arrivée à la fortune date leur élévation aux honneurs et aux emplois; p. 169.

⁵ Inférieure aux bénéfices d'un bon banquier parisien; p. 173.

⁶ Dont l'éducation se fait avec une merveilleuse rapidité; p. 175.

șoselele — abia 40-50 km. în tot Principatul — și podurile — la Călugăreni, la Slatina, la Urziceni (afară de cele din București; unul de piatră, două de lemn)¹, străzile (la București sînt pavate cu caldarîm străzile Mogoșoaia, Francesă, Poșta : sînt pavagii și la Craiova, la Brăila și la Giurgiu).

Scopul de căpetenie — sau măcar unul din scopurile de căpetenie — a fost însă, pentru avocatul francez, *lămurirea situației de drept a Terii-Românești și, prin aceasta, a amînduror Principatelor.*

E o lucrare foarte importantă, tot așa de solidă, pe cît de limpede, și cuprinzînd o sumă de puncte de vedere nouă, cu observații de un mare preț.

Începînd cu cel mai depărtat trecut, scriitorul îl vede ca o mare operă de perfectă latinizare. Ceia ce s'a făcut prin cucerirea romană pe aceste maluri dunărene a fost «o Italie nouă»². De și, după apariția barbarilor cuceritori, coloniștii «păreau înnecați supt valul mișcător al năvăliților»³, ei — observație foarte interesantă pentru această vreme — îi întovărășiau în expedițiile de pradă făcute de jur împrejur⁴. Totuși elementul latin s'a păstrat; el se vădește ușor orișicum: «O fisionomie care se deosebește în totul de tipurile mongole, grecești ori slave ale națiilor încunjurătoare»⁵.

La răsărirea Romînilor ca unități politice proprii, supt Domni (*princes qualifiés de «domnou», corruption du mot latin «dominus»*), ei au State de o independență desăvirșită. «Ele erau tot așa de neatîrnate și tot așa de libere, precum Franța sau Anglia, membre desfăcute ca și Țara-Românească din Imperiul roman, erau la această vreme»⁶. «Poporul romîn era investit de plenitudinea

¹ P. 189.

² Une autre Italie; p. 30.

³ Ils semblaient comme submergés sous le flot mobile des envahisseurs; p. 31.

⁴ Les descendants des anciens colons italiens, mêlés aux barbares, marchèrent au pillage du monde civilisé; *ibid.*

⁵ On constate aisément en Valachie et en Moldavie la présence prédominante de l'élément latin... Une physionomie tranchée sur les types mongols, grecs ou slaves des nations environnantes; p. 32.

⁶ Elles étaient aussi indépendantes et aussi libres que la France ou l'Angleterre, membres détachés comme elle de l'Empire romain. l'étaient à cette époque; p. 33.

suveranităţii¹. Trataţi » tele încheiate cu Turcii — şi Thibaut LeFebvre, fireşte, crede în ele, care, de altfel, nu fac decât să codifice într'o formă inventată bazele de drept ale relaţiilor noastre cu Poarta — nu represintă, după doctrina dreptului internaţional, o cedare de suveranitate, ci numai, cu o scădere de prestigiu, prin mărturisirea de slăbiciune, o acceptare de protecţie. Ele nu sînt «acte de incorporare, nici tratate de supunere»². Poziţia Ţerii-Româneşti», explică el printr'o comparaţie nouă, care n'a fost relevată de nimeni, «este absolut aceeaşi cum a fost în evul mediu şi până la sfîrşitul ultimului veac regatul de Neapole faţă de Papă»³. Şi s'a gîndit oare cineva să considere pe acest rege ca pe un prinţ neîndependent?

Amestecul Rusiei aduse, din ignoranţă ca şi din urmărirea scopurilor de cîmpire care se ştiu, întunecarea acestei concepţii fundamentale. La Chiuciuc-Cainargi se căpătă din partea Guvernului imperial dreptul de *represintafie* în favoarea ţerilor noastre, iar convenţia explicativă din 1779 prefăcea «represintaţia» în *intervenţie*. La 1781 consulii ruseşti erau autorisaţi să *controleze* administraţia Domnilor. Pacea din Bucureşti, recunoscînd existenţa «capitulaţiilor» faţă de Poartă, «suzerana» Principatelor», adăugia că Rusia «e *garanta* prosperităţii lor». Convenţia de la Akkerman prefăcea garanţia în *protecţie* şi permite Ruşilor să se amestece în scoaterea Domnilor «vinovaţi»⁴. În curînd ei vor confirma Constituţia Regulamentului Organic, elaborată supt directă lor supraveghere.

Regulamentul e totuşi o legislaţie internă, care se poate schimba. Iar la 1853, Rusia, lucrînd ca duşmană declarată a Romînilor, a desfăcut legăturile pe care în chip meşteşugit ea însăşi le stabilise.

Ce trebuie în loc? Protecţia colectivă a Puterilor ar aduce ciocniri; ajunge garanţia lor. Să se păstreze Porţii numai ce i se cuvine după «capitulaţii», înţelese ca mai sus. Nici n'ar putea pretinde mai mult, ca una care juca rolul cel din urmă la Bu-

¹ Le peuple roman état investi de la plénitude de la souveraineté; p. 33.

² Ni des actes d'incorporation, ni des traités de soumission; p. 44.

³ Sa position est absolument le même qu'était au moyen-âge et que fut jusqu'à la fin du dernier siècle le royaume de Naples à l'égard du Pape; p. 48.

⁴ P. 65.

curești, unde n'avea măcar un represintant¹. Ultimele încercări de-a asimila Principatele cu provinciile Imperiului otoman sînt, pe atît de neîndreptățite, pe cît au fost de zădarnice. *Independența* țărilor românești ar fi o barieră în calea Rușilor, precum, pe vremea lui Heracliu, după socotința lui Amédée Thierry, alcătuirea de Bizantini a unei încunjurimi de State creștine a fost pavăza contra noilor barbari. «Creațiunea de State independente întrepuse între Imperiul otoman slăbit și opera de prefacere care se îndeplinește în el și între vecinii săi prea puternici va avea poate înlesnirea de a face să fie de acum înaintea nefolositor sprijinul străinului.» Aceste State ar crește neconținut ca putere, și cu aceasta și siguranța împărăției turcești².

Puterile creștine vor trebui să ție samă că au a face tot cu creștini și cu un popor care, dezvoltându-se așa de răpede, dă cele mai bune speranțe de viitor. Căci «care popor ar fi făcut în douăzeci și cinci de ani mai mult și mai bine decît acest popor mic, împlendecat de greutățile unei situații politice de nedescurcat și sărăcit de războaie, de năvăliri, de tulburări, de intrigi, de schimbările de cîrmuire?»³. Cum trebuie să cadă protecția religioasă acordată de Austria catolicilor din Principate, așa trebuie să se părăsească de toți Apusenii drepturile ce rezultă din Capitulații. Dacă Țara-Românească are judecători adesea nedrepti, legile sînt cele franceze. «Principatul a adoptat legile, principiile, tendințele Occidentului, el poate să reclame într'o oarecare măsură beneficiile pe care membrii familiei occidentale și le acordă între sine⁴.» Cu atît mai mult, cu cît Sultanul s'a

¹ De toutes les nations européennes, celle qui avait le moins d'influence en Valachie était la nation suzeraine (p. 118).

² La création d'États indépendants interposés entre l'Empire ottoman affaibli par le travail de transformation qui s'opère en lui et ses voisins trop puissants aura peut-être l'avantage de rendre inutile à l'avenir l'aide de l'étranger (p. 392). Cf. pp. 392-5: D'une bien autre conséquence seraient les intérêts et les droits des individualités nationales créées en temps opportun. Au lieu de s'affaiblir en vieillissant, elles grandiraient en force et en puissance en mesure que s'accumuleraient les années (p. 390).

³ Quel peuple aurait fait en vingt-cinq ans plus et mieux que ce petit peuple entravé par les difficultés d'une situation politique inextlicable et désolé par les guerres, les invasions, les troubles, l's intrigues, les mutations des gouvernements? (p. 390).

⁴ La principauté a adopté les lois, les principes, les tendances de l'Occi-

indatorit numai abusiv și pentru Principate, unde n'avea cădere să o facă. «Tot așa de puțin e îndrituit Suveranul din Constantinopol a stipula pentru Domnul din București cum era odinioară Papa din Roma să trateze pentru regele Neapolei, când acesta era vasalul său¹.» Căci, mai la urma urmei, e nedrept ca «principatul să aibă toate aparențele și toate sarcinile suveranității fără să aibă realitatea și avantajile»².

Și atunci Rusia-și va căuta un alt câmp de activitate în Asia, unde se va putea prezenta ca mandatară Europei întregi. Autorul încheie cu o privire plină de speranțe asupra operei ce s'ar putea face de Puterile civilizate în această lume unde o mare și frumoasă misiune le așteaptă: «Dacă această presupunere s'ar îndeplini în curînd, oamenii de vîrsta mea ar asista la o privesc marea. Ei ar vedea Franța în Africa, Anglia în India și Oceania, Rusia în Asia Centrală, emigranții noștri în cele două Americi, ducînd în același timp făclia civilizatoare și pămîntul luminîndu-se de zori pretutindeni strălucitoare și asemenea pretutindeni»³.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

II.

Pe trimesul societății de Economie Politică din Paris îl preocupă în rîndul întăiu rosturile franceze în principatul muntean și, fără a li consacra un capitol deosebit din opera lui, în atîtea

dent; elle peut réclamer dans une certaine mesure les bénéfices que les membres de la famille occidentale s'accordent entre eux (p. 107). El do-rește și o școală de drept (p. 380).

³ Il n'appartient pas plus au Souverain de Constantinople de stipuler pour le prince de Bucharest qu'il n'était permis autrefois au Pape de Rome de traiter pour le roi de Naples, quand celui-ci était son vassal; p. 108.

⁴ Avant le traité de Paris, la principauté avait toutes les apparences et toutes les charges de la souveraineté sans en avoir la réalité et les avantages; p. 110.

⁵ La Russie tournera alors ses puissantes forces expansives vers d'autres pays. L'Asie la tentera peut-être. Elle portera vers cette région la sève civilisatrice que Pierre I-er lui a inoculée. Si cette supposition se réalisait prochainement, les hommes de mon âge assisteraient à un magnifique spectacle: ils verraient la France en Afrique, l'Angleterre dans l'Inde et l'Océanie, la Russie dans l'Asie Centrale, nos émigrants dans les Amériques porter en même temps le flambeau civilisateur et la terre s'illuminer de leurs partout éclatantes et partout semblables; p. 397.

locuri el constată fapte și dă îndrumări. A le stringe împreună înseamnă a crește cunoștințele asupra relațiilor franco-române pe la jumătatea veacului trecut.

Intre Francesii veniți în Muntenia sînt destui — îi cunoaștem și din scrisesele lui Billecocq — cari compromiteau nația lor prin fapte de aventurier sau prin delictes penale. Ni se vorbește aici de unul care a izbutit să escrocheze 1.200.000 de franci, strecurîndu-se prin deosebitele legislații obișnuite în acest Orient, de alți doi cari fabricau monedă falsă — unul care a fost executat în Franța, altul care căpătă grația Domnului din București —, de d-na Dash — nenumită —, care, măritată acasă, trece la ortodoxie și se mărită cu beizadea Grigore Sturdza, pentru ca această căsătorie nelegală să fie curînd anulată, de un Frances bigam și autor de falsuri și de un profesor care abuzează de elevul său și apoi îl ucide, de cîrnățarii, ceasornicarii și carețașii cari se înprovișează preceptori, de preoții imorali cari, la nevoie, cer pe rînd sprijinul Franciei, ca al patriei lor, și al Austriei, ca al ocrotitoarei catolicismului în Principate¹.

Alțiia alții însă folosesc în mare măsură țerii în care-și aduc inițiativa și dorința de muncă. Condemine cumpără, la 1843-6, de la un boier 14.000 de stejari pentru a face doage, de pe urma cărora ar fi putut cîștiga 250.000 de franci, dar, contractul fiind încheiat la Viena, drepturile lui sînt atacabile². Exploatații de păduri le încearcă, dar tot fără folos, alți Francesi; singurul Malleu izbutește într'o afacere în Oltenia. Greutatea exportului face pe cutare din ei să lase Rușilor pe un preț de nimic doagele gata făcute³. Pe Olt au circulat plute franceze. Grînele muntene află cumpărători francesi. Pe lîngă Belgieni, cari fac apoi exportul pe Dunăre și pe căile ferate germane, fabricanții francesi din Viviers cumpără cantități importante de lînă în Țara-Românească⁴; se face și o încercare de a trimete mătasa la Paris,

¹ P. 96 și urm.

² P. 103. Cf. albumul „Ilustrației“ franceze în 1856.

³ P. 322. Ingineri francesi la 1852, p. 187.

⁴ Les fabricants de Viviers en ont fait des commandes importantes. et se sont très bien trouvés de leur emploi... En 1853 des fabricant de draps belges, qui avaient fait des achats importants, lavaient dans le Danube et expédiaient ensuite par le fleuve et les chemins de fer allemands (p. 269). Se pomenește și o Casă evreiască la Giurgiu (pp. 269-70). Pentru piei sînt cumpărători unguri la Craiova (p. 271).

unde e aflată însă de o calitate inferioară¹. Animale nu cum-pără decît Englesii, cari au o Casă pentru carne sărată la Ga-liași și o întreprindere pentru șunci la Calafat².

În ce privește viile, ele produc un vin care, cu mai multă în-grijire, ar putea să steie alături cu cele francese din Sauterne și Grave. Un Frances a început cultură sistematică la Drăgășani. «Recoltează vinuri albe care nu sînt mai prejos de cele bune din regiunea Bordeaux, și distilează rachiuri de 21 și 22 grade, cărora nu li lipsește nimic: de ar putea izbuti în trimeterile pe care le-a făcut în Anglia și în Belgia și de ar înzestra astfel țara pe care o locuiește astăzi cu o industrie perfecționată și cu un nou articol de export!³».

În ce privește griul, din Brăila plecau la 1852 pentru Franța transporturi în valoare de 318.227 franci, pe lângă porumb de 75.690 franci, grăunțe de in de 20.242, doage de 293.513, lînă de 108.093⁴.

Importul frances, prin Breslau și Lipsca⁵, sau pe apă, e foarte important. «Tot ce vine de la Paris e primit cu ochii închiși: am avea monopolul întregii pieți dunărene dacă am voi ori am putea scădea prețurile noastre⁶.» «Partea Franciei», se spune aiurea, «în importul muntean are o mare însemnătate. S'a so-cotit că ea dăduse direct Țerii-Românești un șfert din importul acesteia în 1849⁷.» În 1849 Brăila primește zahăr alb de 2.193.000

¹ Un marchand de Paris a jugé cette soie impropre aux besoins de l'Occident, à cause de sa faible ténacité: à peine mettait-il la soie plate pour tapisserie parmi les destinations qu'elle pouvait recevoir (p. 276).

² Pp. 284-5.

³ Il récolte des vins blancs qui ne le cèdent point aux bons crus du Bor-delais, et il distille des eaux-de-vie à 21 et 22 degrés, auxquelles il ne manque rien. Puisse-t-il réussir dans les expéditions qu'il a faites en Angleterre et en Belgique et doter le pays qu'il habite aujourd'hui d'une industrie perfec-tionnée et d'un nouvel article d'exportation! (p. 288).

⁴ P. 393. — Cf. pp. 292-3: La France, qui n'importe presque rien par mer, envoie énormément par terre et atteindrait un rang distingué, si on fai-sait figurer à son nom les articles qui sortent de ses manufactures. — Prin Brăila în acest an se exporta marfă pentru Franța de 302.592 franci (p. 292).

⁵ P. 343.

⁶ Ce qui vient de Paris est aveuglement accepté: nous aurions le mono-pole de tout le marché danubien si nous voulions ou pouvions baisser nos prix (p. 300).

⁷ La part de la France dans les importations valaques a une grande im-portance. (On a calculé qu'elle avait fourni directement à la Valachie un quart de ses importattons en 1849) (p. 296).

de franci, în 1852 încă — de și Anglia-i iea locul Franței — de 763.000, în 1853, e adevărat, numai de 54.700. În 1849 Marsilia trimete portului muntean cafea pentru 228.000 de franci. Iașul cumpără dantele pentru 80.000 de franci. Vinuri de Champagne și de Bordeaux se desfac pentru 120-150.000. Se aduc numai 8-900 de sticle de rachiu frances. Pentru 25-30.000 de franci se importă încălțăminte de lux¹. Pălăriile, bijuteria sînt notate cu 35.000, parfumurile cu 45.000, obiectele de librărie — pentru Iași ca și pentru București — cu 60.000, în ciuda concurenței pe care o face Belgia, Deocamdată numai Evrei vin la Paris, unde, ca și la Londra, bogați negustori își trimet copiii pentru învățătură și practică. Se observă că «manierele blinde și simpatice ca și cinstea negustorilor de origine românească sînt lăudate»². Francesii așezați în țară, unii cu întreprinderi de otele și restaurante, doresc a se întoarce acasă³.

S'a făcut o încercare, de o Companie francesă, încă nu pe deplin formată, de a concura pe Dunăre navigația austriacă, așa de solidă stabilită. «Un vapor frances deservește acum mările muntene și turcești, de la Sulina la Vidin... Mulți negustori doresc să se poată servi de vasele Companiei francesे zise a Mesageriilor, care merge până la Varna⁴.» Deocamdată însă, din 1.563 de vase ce intră și iese în și din portul Brăilei, Francesii au abia nouă (Turcii 514, Austriecii 328, Englesii 239, Sardinia 31, alte nații 442), și încă, din ele, numai trei sînt proprietate francesă⁵. În 1846 se socot 3 la Brăila, 4 la Galați; în 1848, 8; în 1847, anul foametei în Franța, 52 (36 la Galați, 16 la Brăila); în 1851, 59 în ambele porturi (31 la Galați, 16 la Brăila). Se discută și ideia, studiată de o Companie anglo-francesă, de a se readuce cursul Dunării în vechea albie de la Cernavoda la Chiustenge⁶.

¹ Chaussures de luxe en cuir de Bordeaux, cirées ou vernies, des bottines et des scarpins vernis; pp. 299-300.

² On vante les manières douces et engageantes, ainsi que l'honnêteté des commerçants d'origine roumaine (p. 302).

³ Din 339 englese, adevărat englese sînt 173 (p. 354).

⁴ P. 364 și urm.

⁵ P. 203.

⁶ Déjà un bateau à vapeur français dessert les rives valaques et turques de la Sulina à Widdin (p. 342). Nombre de commerçants aspirent à pouvoir se servir des bateaux de la compagnie française dite des Messageries,

Dar, pe lingă atâtea relații materiale, care pot fi dezvoltate, scriitorul nu uită pe cele morale. «Privirile Romînilor din Muntenia se întorc une ori spre Francesi, ca spre niște frați de aceeași origine... Obiceiurile noastre sînt așa de deplin adoptate de clasa bogată, încît seratele de la București par a fi date în Chaussée-d'Antin. Limba noastră e așa de răspîdită, încît fetele nu învață alta, și tinerii din Colegii traduc în acest graiur pe autorii greci sau latini adoptați pentru studiile de umanioare. În limba francesă se convorbește în saloane și se joacă piesele la teatru. Modele noastre sînt urmate la București ca și la Paris; cărțile noastre sînt singurele admise în biblioteci; profesorii sînt francesi, educația unui boier și a unui Parisian sînt asemenea!».

Numai cît din această servilă imitație superficială n'am profitat nici noi, nici chiar Francesii ei înșii. Ar fi o mare greșeală și o mare pagubă pentru amîndouă popoarele înrudite dacă s'ar reveni la aceste rătăcirii, cum, cu multă bună voință, se dorește de ațîția².

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Un educator frances: Antonin Roques

Nu odată m'am întîlnit în studiile mele asupra literaturii și culturii românești cu un profesor frances ale cărui merite pentru creșterea tineretului nostru timp de cîteva generații pe la jumătatea veacului trecut nu e puțin însemnat, Antonin Roques.

În timpul din urmă, cunoașterea manualelor sale de literatură francesă, reeditate de Socec încă la 1870, cetirea atentă a dramei sale românești *Constantin Brincoveanu*, revelația cugetărilor sale

qui va jusqu'à Varna (p. 247). — Triestini cunpăraseră «une immense quantité de grains» (p. 345). Era vorba de un canal la Carlovăț între Adriatică și Marea Neagră (p. 346).

¹ La regards des Valaques se tournent quelquefois vers les Français, comme vers des frères de même origine: Nos usages sont si complètement adoptés par la classe riche que les soirées de Bucharest semblent données dans la Chaussée-d'Antin. Notre langue est si usuelle que les jeunes filles n'en apprennent pas d'autre et que les jeunes gens des Collèges traduisent dans cet idiome les auteurs grecs et latins adoptés pour les humanités. C'est en français qu'on converse dans les salons et qu'on joue les pièces au théâtre. Nos modes sont suivies à Bucharest comme à Paris, nos livres sont seuls admis, dans les bibliothèques, les professeurs sont français. L'éducation d'un boyard et d'un Parisien sont semblables; p. 124.

² Adaug că exemplarul meu are însemnarea, în litere latine: „Biblioteca lui Stefan Golescu“.

de bătrîneță din *Nouveau Livre de la Sagesse* m'au apropiat cu mai multă curiozitate simpatică de opera lui, din care nu lipsește, nu numai bunăvoința și cunoștințele, nu numai tendința morală sănătoasă, dar și un adevărat talent. Acuma în urmă, în biblioteca prietenului meu Damian Drăgănescu din Galați am găsit cărticica de întâie tineretă *Nuées blanches*, care era vrednică să-i asigure un loc onorabil între poeții franceși ai vremii sale. Și, astfel, date fiind și prietenii de astăzi, legăturile nouă consfințite prin războiu, cred că e bine să se vorbească aici, la Academie, despre acest precursor, pe nedrept uitat și uitat cu desăvîrșire.

Acea carte de început, admirabil tipărită, a apărut la Anvers în 1839, în editura lui Jos. M. Jacobs fils, și ea poartă și un alt nume de autor, al lui Felix Bogaerts, poet flamand, care dă însă numai câteva bucăți, și acelea de o valoare poetică foarte dubioasă; în prefață asociatul recomandă pe Roques însuși ca pe „un jeune poète que les plus haut placés traitent déjà de frères“.

Era îndreptățit s'o spuie după relațiile de ucenicie, pe care noul venit în Belgia — căci între 1833 și 1836 data posesiilor sale ni-l arată la Paris — le avuse cu cineva care nu era altul decît Alfred de Vigny, marele poet, de o sublimă discreție, al celor mai sincere și mai adinci, dar și al celor mai mîndre dureri.

Aceste relații se deslușesc și din chiar posesiile tînarului Roques. În bucata închinată maestrului el amintește „dulcele obicei“ ce-și făcuse de a cerceta pe acesta într'o „singurătate“ pe care nemulțămirea, dar și sărăcia, la urmă și o boală grozavă, trebuiau s'o facă tot mai adîncă, „sfintele răgazuri“ ale sufletului înalt, părerea de rău pe care lipsa lui, obișnuitul „pragului“, a putut o cășuna celui care „de toate-și aduce aminte“. Poesia e făcută pentru ca să-i arăte cum, de patru ani, se află pe malurile Escantului, «la Rubens», părăsind după luptă Parisul, unde nu era loc pentru dînsul. Nu-i pare rău, din Parisul „blăstămat, monstruos“, asemenea cu Minotaurul, «care, ca șarpele, farmecă, atrage și sfășie», decît de învățător, apărătorul poesiei prigonite, ca și al sărăciei, și predicatorul milei. Îi cere să înfățișeze soarta cîntărețului totdeauna urgisit supt trăsăturile lui Tasso, lui Dante, lui Corneille, lui Camoens, cari au suferit cu toții pentru darul ce era în ei. Și el prevede că va trebui să

méargă poate cine ştie unde aiurea, «cu funia de gît», fără a-şi uita însă durerile şi a-şi părăsi credinţile:

Comme je m'étais fait une douce habitude
 De venir quelquefois en votre solitude
 Troubler les saints loisirs, je crains, dans mon orgueil,
 Que, ne me voyant plus paraître à votre seuil,
 Votre âme, qui de tout se souvient, mon poète,
 De l'oublieux absent ne devienne inquiète.
 Mais, puisque je ne puis l'aller voir, j'écrirai,
 Et, s'il est inquiet, je le rassurerai.
 Vous saurez donc enfin, maître, qu'en votre absence,
 Cédant, après quatre ans de lutte, à la puissance
 Du destin, à la fois risible et solennel,
 Qui, depuis mon départ du foyer paternel,
 A me persécuter ou m'instruire s'applique,
 J'ai quitté, dans un jour de prudence héroïque,
 La Seine pour l'Escaut et Paris pour Anvers,
 Et c'est de chez Rubens que je date mes vers.
 Je vous dirai peut-être un jour, mon capitaine,
 Tout ce qu'avant de fuir votre moderne Athènes,
 L'arme au poing, disputant le terrain pas à pas,
 J'ai contre l'ennemi soutenu de combats
 Et parlons de vous seuls, dont les chants bien-aimés,
 Sont comme du printemps les souffles parfumés
 Pour l'âme endolorie et la pensée amère
 De tous ces parias de la race d'Homère,
 Que le monde jaloux frappe à l'envir du sort
 Et dont nul, dans leurs maux, n'a pitié que la mort.

Voiu reveni asupra acestei reverenţioase iubiri în bucată către „portretul lui A. de V.“, în care-i arată durerea care e din cele «ce nu se spun decît lui Dumnezeu», fiindcă vin din desilusia totală şi definitivă faţă de lucrurile vieţii, din adîncul „genunii indoielii“, unde poetul zace pedepsit pentru că „e foarte greu în serviciul lui Dumnezeu“:

Son chagrin est de ceux qu'on ne dit qu'à Dieu:
 C'est qu'il présume trop des choses de la vie,
 C'est que toujours creusant et fouillant sur sa route,

Il est aussi tombé dans l'abîme du doute,
Ou plutôt c'est qu'il fut élu dans le saint lieu
Et qu'on a bien du mal au service de Dieu.

Și în epistola către Sante-Beuve el laudă „cugetarea austeră“,
„cuvîntul grav“, „cîntecul pur între toate“ ale aceluiași Vigny:

... Alfred, le barde à la pensée austère,
A la parole grave, aux chants purs entre tous.

Va urmă pe autorul lui „Stello“, al operei de o ciudată construcție romantică, în care neobișnuitul cadru cuprinde medalialele poeților pe cari indiferența societății i-a lăsat să piară, glorificînd pe Hégésippe Moreau, mort „pe două fire de paie“, cum se cuvine unui „stupid visător, unui nebun“:

Là, là, ces deux brins de paille...
Lui, c'était un goujat, venant on ne sait d'où,
Un stupide rêveur, un vagabond, un fou,
Qu'on chasse de toute demeure,

și amintind pe cunoscutul Gilbert și pe necunoscutul Mercœur. Va vedea un „poet cu sută de dureri“ în amicul său Léger Noël, pe care-l învață, după exemplul lui Vigny, să nu hrănească vulturii lumii cu povestea suferințelor sale, ci, „singur cu sufletul său“ — *seul à seul avec son âme* —, să-și cîștige ultima coroană, „gladiator sacru“, în arena noilor Romani, în mijlocul aplauselor:

Au monde raconter ses souffrances, ses vœux,
Vois-tu ? c'est convier les vautours, les corbeaux,
Qui voltigent cherchant leur proie
Au festin dont l'odeur les enivre de joie

Sache gagner aussi ta couronne dernière:
Dans l'arène déjà t'attendent les Romains;
Gladiateur sacré, point de lâche prière,
Qu'en te voyant mourir, chacun batte des mains.

I-i urită vremea sa, „de asfalt și smoală“. Și visează de aerolitul care va pedepsi „Sodoma apuseană“, „Niniva nepocăită“, „Babilonul beat“ care e Parisul: păstorii vor privi cîndva, de de-

parte, ruinele mute prin care vor umbra șerpii și scorpionele — pasagiul e impresionant:

Et ces pâtres, debout sur tes tristes collines,
 En contemplant de loin tes muettes ruines
 — Car ils n'oseront s'approcher! —
 Verront les scorpions, les crapauds, les couleuvres
 S'ébattre et se dresser, images de tes œuvres,
 Sur la largeur de ton rocher.

Va îndrepta un alt imn către Lamartine, atacînd pe acei cari „n'au cetit două pagini din marea carte a Lumii“, pe cînd poetul biblic se întrece cu valurile în luptă, cu tunetul munților. Și aici versul se desfășură foarte larg, cu un puternic răsunset:

Les grèves et les monts de volupté tressaillent,
 Des robustes marins les cœurs même détaillent,
 Et d'ivresse l'aiglon se pâme dans les airs.
 C'est qu'au sombre hourra des vagues triomphales,
 Aux rugissements des rafales,
 Aux tonnerres des monts livrés à tous les vents
 Sa lyre de ses sons mesure l'étendue
 . . . . .
 Aux aspects solennels des bibliques montagnes,
 Où planent dans le ciel les aigles, ses compagnes.

Îndreptîndu-se către Sainte-Beuve, nu uită pe Barbier, căruia îi închină o altă bucată.

La acest romantic din a doua generație nu lipsește nici nota religioasă mistică. Astfel în rugăciunea de la început, în care dorește, între altele, să-și petreacă viața întregă în țara lui:

Donne-moi de passer mes ans dans ma patrie,
 el care trebuia să și-o mîntuie așa de departe.

Sînt și subiecte istorice, „traduceri“ dintr'un așa zis vechiu poet „Herman Hugo“.

Tot așa bucăți de dragoste, în care spune ce dulce e și rugăciunea la picioarele iubitei:

Car prier est si doux aux genoux qu'on adore.

Este și o bucată patriotică, în care e vorba de misiunea Franciei în Algeria, „pământul Didonei“, dar poetul se teme de „mari desastre“ ce ar sta să-i atingă țara:

Tout annonce pour nous les jours des grands désastres.

Bă iată și o fabulă.

Volumul, prin dedicațiile lui, arată relații numeroase și variate: între ele, se pare, Lamennais („A. M. l'abbé L.“), baronul P. A. de Prat, vestita actriță Rachel, un domn de Maximowitz, o domnișoară V. H., „jeune reine des arts“ cu „glas electric“ (!), ba chiar „M. Pompée, ancien professeur de rhétorique“.

II.

Se pare că tot în această epocă a vieții scriitorului se așează culegerea *Monde et Patrie*, care figurează în lista de la 1873 a operelor sale, după aceste „Nuées blanches“. N'am avut prilejul s'o află până acum; o notiță asupra ei ar fi bine venită, dacă eu însumi nu voi găsi cartea, din partea acelor cari au la îndemână bogatele biblioteci ale Franciei.

La 1855 autorul, care se zice „grav bolnav“, nu se mai afla la Paris. În acel an el dă însă acolo *Pièces dramatiques et poésies diverses*.

Și aici Alfred de Vigny își are partea. În „Au retour d'un long voyage“, el se arăta bucurôs că a regăsit, alături de groaza Parisului apocaliptic și dantesc,

Semblable aux visions de Saint Jean ou de Dante,
pe același poet bun și mare:

... d'avoir

Retrouvé votre cœur, votre vie et votre âme,

Purs comme au premier jour de leur première flamme...

Și el laudă pe acela care s'a ținut alb, imaculat, în mijlocul vulgarității spumegînde:

Mais ne point trébucher au sentier du devoir,

Mais dérocher sa vie au torrent, et le voir,

Flot à flot, fleur à fleur, avec sa robe blanche,

Comme au fond des forêts la source qui s'épanche,

Couler, mélodieuse et plus belle toujours.

„La solitude est sainte“, ami, vous l'avez dit.

E apoi aceeași mistică iubire a naturii, același atitudini religioase, aceeași critică a vremii prezente și aceeași prețuire melancolică a vanităților vieții.

Aici nu lipsesc legăturile cu țara cea nouă. Și, pomenind în cale biata cruce de la Călugărenii victoriei, el află accente care ne mișcă și astăzi:

Pauvre croix de Calougarène,
Humble monument des héros
De l'indépendance roumaine,
Tu serais du plus pur Paros,
Un Phidias t'aurait sculptée,
Un parthénon chrétien s'élèverait ici,
Que tu m'émouvrais moins que tu ne fais ainsi,
Livrée à tous les vents, et de tous insultée¹.

Poetul dorise, un moment, să se întoarcă acasă la el, în provincie, pentru a visa cetind pe Jasmin și îngrijindu-și grădina, ca Horațiu, ca Alfred de Vigny și ca acela căruia-i dedică această rostire a dorului său, Théodore de Lavaur:

Oh! quand pourrai-je donc, au fond de notre val,
Courir comme un enfant, m'enivrer d'air natal,
Parler patois, rêver selon ma fantaisie,
Lire du bon Jasmin la chère poésie,
Et planter comme Alfred, ou comme Horace et vous,
Dans mon petit jardin mes raves et mes choux.

Spre Paris, cu „cenaculele lui atice“, i se va duce gîndul de cîte ori cineva se va porni într'acolo, din locurile unde pentru totdeauna l-a mutat soarta. Atunci imensul oraș nu va fi locul de pierzare, Sodoma grozavă, menită peirii, ci minunea lumii, osia, lumina ei:

Paris-le-merveilleux, axe et flambeau du monde.

¹ P. 266.

Dar el trece, poate cu Paul Chiselev, căruia-i dedică și aici o bucată, prin Baltica, în Rusia. De aici pare să fi venit la București, la o familie boierească, căci, pe lângă poeziile dedicate unor prieteni francezi (Victor Vallafont, Maurice Picut, Auguste Benoît, F. Gregnier, Adèle Caldelar, F. Dugué), sint altele către d-na E. Belu, născută Știrbei, către A. B., C. și E. Belu. Fetelor din această familie li recomandă în versuri deosebit de vicioase tocmai ce li se oprește de obicei, într'o educație severă, după vechea datină: valțul, romanele franceze și chiar — fumatul. De altfel, în fruntea bucăților lirice din această culegere se mai cetelesc numele d-nei Plagino, născută și ea Știrbei, ale lui Cîmpineanu, lui C. Bozianu, lui C. Costescu fiul. Și în Capitala Terii-Românești acest om de spirit își găsisese prieteni și prietene¹.

Căci, în deosebire de nota care domină aproape singură în vechea carte de tineretă din Anvers, aici *este* omul de spirit, iute la glume scînteietoare și dispunînd de toate mijloacele ironiei romantice și ale imaginației vesele. Dovada o fac piesele de teatru, care încep colecția.

La princesse Emma presintă cunoscuta povestire a dragostei

¹ Cam pe atunci Antony Deschamps, prefăcînd versuri franceze, cîntecul Meșterului Manole, isprăvia astfel:

„Le sang humain, toujours, est le meilleur ciment!
 Ah! vous le savez bien vous, Roumains, ô nos frères!
 Car vous avez passé par toutes les misères,
 Et, comme Florisa, votre sang est resté
 Dans les fondations de votre liberté!
 Depuis les jours anciens où, parcourant vos plaines
 Avec Nerva Trajan, les légions romaines
 Des barbares du Nord ont refoulé les flots
 Et semé parmi vous le germe des héros,
 Combien n'avez-vous pas essuyé de tempêtes,
 Combien de vents divers n'ont pas battu vos têtes!
 Tantôt le Moscovite et son farouche orgueil,
 Et tantôt l'Ottoman vous ont couverts de deuil!
 Et de ceux du Fanâr le souffle délétère
 Et la corruption, plus triste que la guerre!
 Et, pourtant, l'œil fixé sur le grand avenir,
 Vous saviez que ce deuil un jour devait finir:
 Fille du même sang et du même génie,
 La France sauvera sa sœur, la Roumanie.

(Ulysse de Marsillac, *Leçons de littérature*, Bucharest-Paris 1859, pp. 174-5.)

dintre Eginhard și fiica lui Carol-cel-Mare, care după o noapte petrecută împreună, își scoate iubitul în spinare ca să nu se cunoască urmele lui pe zăpadă. Sînt versuri răsunătoare ca în dramele lui Hugo; astfel cînd Constantin, răsînsul logodnic bizantin, laudă Impărăția din care de un veac fiecare rupe o fâșie de purpură fără să se cunoască :

L'Empire est un riche manteau,
Si grand que chaque jour quelque larron nouveau
Depuis plus de cent ans en plein soleil se taille
Dans sa pourpre qui traîne un habit à sa taille
Sans que cela paraisse...

Dar e înaintea de toate o tratare zglobie a personajilor, până și la marea figură a lui Carol-cel-Mare el însuși. Astfel, la observația lui Carol că Dumnezeu vrea ca fetele să și urmeze soțul ales de părinți, Emma răspunde:

O mon seigneur et roi,
Dieu désobéirait lui-même à cette loi
S'il avait une fille,

iar Constantin, aflînd că, hotărît, Domnița nu-l vrea, preferînd a se face călugăriță, se rezignează astfel:

Je ne veux pas, n'étant qu'un porphyrogénète,
Au Seigneur de là-haut disputer sa conquête.

Și caracterul moștenitorului constantinopolitan, amator de plăceri, rafinat, desprețuitor al actelor de bărbăție, ușuratec și încrezut, e foarte bine fixat.

Gluma singură, și de cea mai bună calitate, în sprintene versuri, de o întorsătură originală, se găsește în cele două comedii, *Un mari s'il vous plaît* și *Les maris en fuite*. În cea d'întăiu se poartă vaeții și fetele 'n casă, domnișoarele de măritat, pretenții bătrîni, unchiul bolnav și morocănos ai comediilor lui Molière¹. A doua vine din fondul propriu al poetului. Trei bărbați fug de-acasă de răul nevestelor, una fiind melomană, alta omorîndu-și soțul cu leacurile, cea de-a treia făcînd din el

¹ Hazlie această observație a valetului către un candidat de căsătorie prea stăruitor:

Monsieur naquit mari comme l'on naît poète.

umilul executor al ordinelor conjugale. Femeile lor aveau despre căsătorie idei deosebite, una găsind că bărbatul e un

Béotien quinteux, au verbe impératif,

alta, din patimă, văzînd în el

Le substitut de Dieu, le mythe impérissable,

De nos gestes et faits l'éditeur responsable.

Tustrele însă urmăresc pe fugari, cari, în castelul provental al libertății lor, devin ciudat de simțitori la viclenele îndemnuri ale naturii:

L'étoile dans le lac coquettement se mire,

Le lac reconnaissait vers l'étoile soupire.

Dar, la vederea trecutului în persoana tovarășelor lor, ei fug tocmai la Constantinopol, unde numai, în mijlocul desgustului lor pentru o lume anostă, ei sînt definitiv prinși și aduși acasă. Versurile sînt așa de frumoase și de spontanee, încît s'a făcut o nedreptate poetului uitîndu-l, acasă la el, așa de absolut.

III.

Ajuns în țară, profesorul se îndrăgostește de scrisul lui Alexandri și astfel, supt pseudonimul de Rucareano, el publică „Légendes et doînes, poèmes d'après M. B. Alexandri“. De fapt e o prelucrare, într'un vers care răsună ca acela din fragmentele epice ale lui Victor Hugo. Cartea a avut trei ediții, — dovadă de bună primire și în Franța însăși.

Ca profesor, el a dat, supt titlul de *Littérature française-roumaine* (la care se adauge „Traité de la prononciation“) ¹, nu numai o expunere critică a istoriei literaturii franceze, ci și versuri de-ale lui, inferioare însă, cu mult, celor de la început.

Cea d'întăiu carte pentru școală apare la 1856 supt titlul *Cartea școlărilor sau crestomatia romîno-francesă pentru usulă kot-*

¹ În același timp, la 1859, Ulysse de Marsillac, profesor de douăzeci de ani la noi, dă *Leçons de littérature*, spînd în Prefață că, de ar fi vorba de o lucrare mai importantă, ar fi dedicat-o „à la nation roumaine, à ce peuple si intelligent et si sympathique, chez lequel j'ai trouvé une patrie nouvelle.“

legiilor, allă șkoleloră shi instituteloră de ambe-seve, autorul fiind profesor de franceză la Gimnasiul din București (A. Danielopol, editor). Lucrarea cuprinde bune traduceri din Lamartine, Lamennais, Alexandre Dumas, Fénelon (tradus de Crețescu), Homer (tradus de Aristia), Byron (tradus de Eliad), Bernardin de Saint-Pierre, Auudubon (tradus de Negulici), Cervantes (tradus de I. Roset), Châteaubriand (tradus de Șoimescu), Viilemain (tradus de un elev), Goldsmith (tradus de Ermiona Asachi), Filon, *Lectures françaises*, etc. Sînt și bucăți originale, de Boliac, Rosetti, Gr. Alexandrescu, Văcărescu, Cirlova, G. Baronzi, Catina, Eliad, Bolintineanu. O ultimă parte are poesii franceze. E precedată de o închinare către „preoții romîni citați în această culegere” din partea unui «poète fraternel du vieux pays des Gaules». Și el se rostește astfel :

Et, le cœur tout ému de vos airs sympathiques,
 Avec un soin pieux, dans vos jeunes cantiques
 Cueillant la poésie en fleur,
 J'en ai fait un bouquet où respire votre âme,
 Et dont l'odeur, pareille au merveilleux dictame,
 Parfume l'esprit et le cœur.

Până atunci nimeni n'avuse fericita idee de a ni da literatura franceză în traducere românească, în traducere făcută'n mare parte de autori romîni și de a pune alături, cu o considerație care ni face bine, produsele cele mai alese ale unei literaturi începătoare.

Un tratat următor, pentru o clasă mai înaintată, cuprinde observații literare asupra poezilor. Încă după 1870 editorul Sococ retipăria, într'o formă schimbată, acest vechiu manual prețios.

IV.

Dar. trăind în mediul românesc, scriitorul frances ajungea să privească tot mai mult lucrurile noastre ca fiind și ale lui. Astfel *Constantin Brîncoveanu* (1873), dramă în patru acte, e, după mărturisirea autorului, care o dedică fostului său elev, Gheorghe Danieleanu (Danielopol), ieșită dintr'un libret ce i se ceruse. În prefață, poetul, care se servește în limba „predilectei sale Romîinii, patria sa adoptivă”, de limbajul prosei, se arată foarte

multămit de „călduroasele aplause ale unei sale pline“, ca și de „criticile pasionate ce 'a ridicat“.

Antonin Roques nu cunoștea în de ajuns nici acele vremi, nici oamenii din ele, nici graiul obișnuit atunci. Brîncoveanul va fi deci un visionar care strînge averi douăzeci și cinci de ani pentru a putea ajunge la „independența României“, care așteaptă ceasul cînd „toți Romînii ar fi strînși laolaltă supt unul și același drapel frătesc“, iar, pînă atunci, se trudește „a încuraja agricultura, industria, comerțul, instrucțiunea“, oprind „dilapidățiunea banilor Statului“; ceilalți, fiul Matei, iubita lui Elena, Stana, fiica Ienachi Văcărescu, Iordachi Ruset, diferiții boieri, sînt doar umbre. Încercarea de a presinta doi profeți: fiica Stanca, pe moarte, și egumenul Bogdan, din cauza darului, e imposibilă. Iar limba — am văzut-o.

Observăm că, în materie de teatru, mai avem de la el două piese franceze: una tot în prosă, *Elena*, iar alta în versuri, *La duchesse de Châteauroux*, din care un fragment, în care se vede Ludovic al XV-lea, la Metz, visînd cu groază de soarta ce așteaptă pe nepotul său, merit a-și pierde capul pe eșafod, a fost adausă la creștomatia de care vom vorbi mai la vale.

Și, cît privește modesta parte a lui Antonin Roques în literatura românească a timpului, ea cuprinde colaborația lui la *Revista contemporană*, și cu piese cum e *Căsătoria lui Eduard*.

Aceleiași fase înaintate din viața profesorului frances îi aparține *Le nouveau livre de la Sagesse*, iscălit „Rocaresco“ — exemplarul meu are o dedicație, către un fost elev (cea tipărită e către Nicolae Chiselev), purtînd numele adevărat. Cartea a apărut la Paris, în 1873.

Prefața cuprinde acest pasagiu duios: «L'expérience et les voyages m'ayant convaincu que ce quirend la poésie populaire c'est la pensée formulée en préceptes, maximes, sentences, prevedes, paraboles, apologues, j'ai essayé d'exprimer en vers libres, dans la langue de mon pays — langue d'autant plus chère que je suis depuis longtemps privé du bonheur de l'entendre, résonner sur des lèvres françaises — un certain nombre de vérités générales, d'observations religieuses, morales, politiques, philosophiques, littéraires, communes à tous les peuples civilisés“.

Sînt mici bucăți împărțite în cartea înțelepciunii, a vieții politice, a iubirii, a frumuseții, a educației, a vieții sociale, a bu-

nătății, într'un ton al pasiunilor resignat, cărora li strică însă banalitatea unei forme obosite¹. Un sentiment religios real, dar fără înălțare, nu poate însufleți această carte de bătrîneță. Și aici însă, până și în risipirea observațiilor triste, influența hotărâtoare a depărtatelor zile tinere se menține: a lui Alfred de Vigny, pe care niciodată nu l-a uitat.

Dar, pe cînd vădia în slăbiciunea acestor lucrări, vrîsta care-l copleșea, el își regăsea toată verva pentru ca, bolnav la Vichy, să scrie la 1875 *Un caprice de Venus*, „poem antic“, în care un subiect înțeles ca în veacul al XVIII-lea e tratat în versuri de cea mai bună factură romantică.

Se pare că puțin după aceasta el a murit în Franța.

Ar fi bine ca acei cari l-au cunoscut și se află în viață să adauge ce știu ei la biografia, așa de săracă, a acestui om de talent și de merit. Analisînd „Cartea cea nouă a Înțelepciunii“, Ang. Demetrescu pomenia „influența fecundă a învățămîntului său“, „manierele sale așa de simple“, „vocea sa plîngătoare care ni recita capetele-de-operă ale literaturii franceze și care vibra ca sunetul prelungit al unei harpe divine pînă în cele mai retrase unghiuri ale inimilor noastre“, ba chiar „figura sa naivă ca ceva antic“².

Sau această mărturisire a luptei dintre „credințele vrîstei frumoase“ și știința care cu legile ei „aruncă totul în genunea ne-sățioasă“:

Si, voyant le triste naufrage
De mes croyances du bel âge,
J'en veux sauver quelques débris,
Aussitôt, soulevant en moi la conscience,
Au nom des lois de la science,

¹ Culegem totuși cîteva versuri frumoase:

Par d'invisibles noeuds à l'infini lié,
L'homme crée à son tour le Dieu qui l'a créé.

² *Revista contemporană*, I, p. 703. Un răspuns al lui Roques la această amabilă critică, *ibid.*, p. 808 și urm. El se prezintă ca „un poet care a comis în viața sa mai mult de douăzeci de mii de versuri“ (p. 814) și atinge și „a-postolatul său profesoral“ (*ibid.*).

La raison pousse les hauts cris
 Et d'une main impitoyable
 Rejestte tout au gouffre insatiable.

Tot așa lamentația din cartea a doua:

O terre! vieux vallon de misère et de larmes!

Și o notă justă, în cartea a patra, despre „les berrichonnes peintures“, în „des paysages si vrais“, ale romancierei George Sand.

Într'un loc autorul spune că a căutat să introducă și cite unul din proverbele, „d'un grand sens“, ale poporului nostru (p. 269 nota).

„Unchiul“ lui Ștefan-cel-Mare

Într'o lucrare recentă despre Cantacuzini, d. Ioan C. Filitti aduce înaintea un document de la sfârșitul secolului al XVI-lea, publicat de Sathas, în care un soldat grec doritor de leafă arată meritele față de Republica venețiană ale familiei sale. Între acestea se pomenesc și serviciile făcute lui Ștefan-cel-Mare de Ioan Paleologul¹.

Iată textul însuși:

«Dopo la infelice caduta della famiglia Paleologa, tutta quella discendenza essercitò con tanto ardore la disciplina militare a esaltazione et difesa di questo dominio, che le cose fatte da essa fono giudicate degne del Serenissimo Senato che fussero con beneficenza d'amino lodate et honorate.

Al signor Andronico Paleologo, l'anno 1469, per l'opere fatte dall'autorità e valor suo a l'impresa di Xamili e di Corinto, fù donato il luogo di Castrin, che fù poi a spese sue fortificato et popolato.

Nè fù minore la devotione di Zuanne Paleologo, il quale, per facilitar i disegni del Alvise Loredano, allora general da Mare, gli donò liberamente l'isola di Stalimene, la qual

¹ Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București 1919, p. 283 nota 1, după Sathas, *Monumenta* V, p. 211.

egli havea havuta dal despoto della Morea, suo cugino; dopo la consignatione de la quale, applicatosi al servizio di questo dominio, essercitò la destrezza sua col signor Stefano, suo cognato, allora Voivoda della Valachia. L'anno 1482, essendo grandissimo il bisogno della guerra contro Ferrara, venne con molto seguito de Greci al servitio della Vostra Serenità."

E vorba apoi, în această petiție a lui Dimitrie Paleologul, din 27 Ianuar 1584, de alt Dimitrie, bunicul său („mio avo“), care s'a luptat la Mitilene, la Santa-Maura și Cefalonia, de Andronic, unchiu („mio barbo“), fruntaș al Moreii, căzut, cu doi veri, lângă Argos; Ioan, fratele său, tatăl pribeagului, într-o întâlnire putuse scăpa cu viață.

Toate aceste lupte sînt foarte bine cunoscute. Pe la Eximiliu (Heximilion) la zidul care închidea istmul de Corint contra năvălirilor turcești și garantă peninsula Moreii, în care Veneția avea așa de mari interese, s'a purtat războiul de la 1463 înainte. Cît privește Lemnos, insula, cu castelele Kotzinon și Palaio-kastron, a fost cîștigată pentru Sultan la 1457, de intrigantul politic grec Kritobulos din Imbros, care a devenit și istoricul isprăvilor păgine în „Viața lui Mohammed al II-lea“¹. Flota papală izgoni numai momentan pe comandantul turc Hamza. Lemnos a fost luată însă de Venețieni puțin după aceea, căci în expediția lui navală de la 1470 Sultanul trebui să atace, nu numai Imbros, pe care o luă, dar și Lemnos, unde cetatea Palaio-kastron, apărută timp de cinci zile, îndărătnic, de acest Ioan Paleologul probabil, resistă cinci zile². Cucerirea venețiană a trebuit să fie făcută la 1465, cînd amiralul Vittorio Capello ocupă Imbros, Thasos și Samotracia³. În Lemnos, înainte de lichidarea definitivă, se pomenește și un stăpînitor deosebit, dar din familia genovesă Gattilusio, Nicolae. Nici înrudirea de aproape a lui Ioan, care a lucrat poate cu el, sau, după el, cu despoții greci ai Moreii, Dimitrie și Toma, nu e imposibilă.

Dar am tipărit, de mult, un act care arată cine a fost Ioan Paleologul.

¹ V. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, II, pp. 91-2.

² *Ibid.*, p. 147.

³ *Ibid.*, pp. 133-4. Cf. pentru toate, Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, II, pp. 231, 235-6, 243, 317.

La 16 Mart 1461, Cancelaria papală acorda, de milă, un ajutor de zece livre de Bologna lui *Ioan Paleologul Tamblac* din Constantinopol, despoiat de stăpînirea multor pămînturi pe care le posedea, de prea-cumplitul rege al Turcilor, care-i ține și unii fi cu cruzime în lanțuri“.

Li repetăm aici cuprinsul:

Moti compassionem erga Magnificum dominum Iohannem Paleologum Zambelaco, Constantinopolitanum, spoliatum dominio terrarum multarum, quas possidebat, ab immannissimo rege Turcorum, qui etiam nonnullos eius filios crudeliter in vinculis detinet, decrevimus ei de aliquo subsidio sumptibus Camere provideri. Idcirco mandamus vobis, spectabilibus viris domino Achilli de Malvitiis et domino Georgio de Ambrosiis, Camere Bononie, etc., thesaurariis, quatenus de pecuniis Camere extraordinariis dari et solvi faciatis praefato domino Johanni vel alteri pro eo recipienti libras decem bononienses, quas ei pro elemosina et amore, Deo gratiose donamus. Batum Bononie, die XVj mensis martij, MCCCCLXj.

Se știe că la 1477 același era la Veneția, ca unchiu, *barba*, al lui Ștefan-cel-Mare, și cerea ajutor, în numele acestuia, contra Turcilor. La 1482 ni se spune, de actul din Sathas, că servia pe uscat, în calitate de condottiere, pe Venețienii prinși în „războiul contra Ferrarei“.

Pe patrafratul *grecesc* al lui Alexandru-cel-Bun, semnalat de d. Paul Gore, lingă Voevodul cu caracter imperial bizantin, care a primit ca un egal pe Împăratul asociat Ioan Paleologul la întoarcerea din Apus, se află soția lui, Marina, ca Doamnă și αυτοκρατορίσσα ea însăși, cum el e domn și αυτοκράτωρ¹. Letopisețul de la Bistrița îi zice, desprețuitor, fără să-i adauge, ca Anei Doamnei, titlul de soție a lui Vodă: Marina lui Mariu. Dar că ea a stat alături de dînsul pe Scaunul Moldovei nu mai e, după cunoașterea patrafrului menționat, ca și a Evangheliarului de la Oxford, care și el o pomeneste, nicio îndoială².

¹ V. *Analele Academiei Române* pe 1912 — Clîșeul e dat și în a 3-a ediție a cărții mele *Istoria Romînilor* (pentru școli).

² Inscripția sună în românește așa: „În zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Domn Io Alexandru Voevod, Domn a toată țara Ungrovlahiei și

Acest „Marin“, a cărui fiică se bucura de atîta cinste în fața clericilor greci ca aceia cari au făcut epitaful și au redactat notița din Evangheliariu, nu putea fi un om de rînd. Numele nu e ortodox, ci latin. El ne îndreaptă spre Levantul care asocia la grezitate elemente de proveniență occidentală. Să fie „Marin“, ca Lucchino și Niccolò, cu cari petiția din Sathas pune în legătură pe Ioan Paleologul Țamblac, unul din acei Genovesi din neamul Gattilusio cari domniau și la Enos și în cutare din insulele vecine?

Ar trebui să se admită atunci, cu toată tăcerea însemnărilor de la Bistrița, stăpînite de un incontestabil spirit de partid, că Bogdan era fiu legitim al lui Alexandru și al Marinei.

Mai amintim, în ce priveste legăturile imperiale, ale lui Ștefan și neamului său, unele lămuriri.

O fată a lui Alexandru-cel-Bun, pomenită în actele lui, se chiamă Vasilisa, nume grecesc, care înseamnă, Împărăteasă¹.

În sfîrșit pe una din odăjdiile, aierele ce fac parte din comoara mănăstirii lui Ștefan, Putna, și care aparține, fără îndoială, veacului al XV-lea, se cetește inscripția ce urmează:

Μνησθήτωι, Κόρηι, τὰς φυχὰς τῶν δοῦλων σου, Κατασκήπτου Σερβίας, Ἐκκλησίας μοναχίας, τὸν θογατρὶ Βασιλείσσης Σερβίας, Εὐπραξίας μοναχίας.

„Adu-ți aminte, Doamne, de sufletele robilor tăi, Chesarisa (soția de Chesar) al Serbiei, Eufemia monahia, cu fiica ei, Împărăteasa Serbiei, Eupraxia monahia“

Cu ce material avem, nu putem încă face identificarea. Eupraxia nu poate fi ca „Împărăteasă“ decît văduva, călugărită, a lui Ștefan Dușan sau, mai curînd, a fiului său Uroș. În acest din urmă cas, „Chesarul“, soțul de pe vremuri al Eufemiei, trebuie căutat în persoana vicariului lui Dușan.

Ambele femei par a fi trăit în Moldova lui Alexandru-cel-Bun, avînd și legături de familie cu acesta. Aducerea aierului prin Elena, soția, din neamul Brancoviceștilor (fiica despotului Ioan), a lui Petru Rareș, nu e nici ea imposibilă².

a bine-cinstitoarei lui Doamne Marina... s'a scris acest Tetravanghel. În anul 6037, și s'a săvîrșit în luna lui Mart, 17 zile, cu mîna lui Gavriil monahul, fiul lui Urie (Uricova), care a scris în mănăstirea Neamțului“.

¹ Studii și documente, VI, la capăt.

² Cf. D. Dan, Mănăstirea Putna, passim

CRONICA

Datinele noastre de Crăciun și originea lor.

In *The poets Christmas, a collection of carols, poems and plays for Christmastide, with a plea for village-drama*, by W. T. Stead, se dă cîntecul păstorilor, cîntece de glumă în care se rîde pe sama medicilor, etc. Și «The boar's head carol» din 1521, care se cînta la Queens College :

The boar's head in hand bring I,
With garlands gray and rosemary.
I pray you all sing merrily.
Qui estis in convivio,
Caput apri defero,
Reddens laudes Domino.

The boar's head I understand
Is the chief service in the land,
Look wherever it be found.
Servite cum cantico:
Caput apri defero,
Reddens laudes Domino.

Be glad, Lordes, both more or less,
For this hath ordained our steward,
To cheer you, all this Christmas,
The boar's head with mustard.
Caput apri defero,
Reddens laudes Domino (pp. 18-9).

Adecă : Acest cap de mistreț în mînă-l aduc
Cu panglici vesele și flori de cîmp :
Pe toți eu vă rog : cîntați bucuos.

(latinește) Acei cari sinteți la masă :
Capul de mistreț îl aduc;
Slavă dînd Domnului.

Capul de mistreț, după cît înțeleg,
E felul de bucate'n țară mai bun,
(latinește) Cîntați deci pe unde ar fi de găsit :
Serviți-l cu cîntec.

(ca mai sus.)

Fiți veseli, o domni, mai mult, mai puțin,
 Așa poruncește al nostru stăpîn
 Ca veseli cu toți să fiți de Crăciun :
 Un cap de mistreț cu muștar.

(ca mai sus.)

E, cum se vede, «capul de porc» (Vasilca) ce se poartă de Anul Nou, mai mult de Țigani, la noi. Cuvintele de întovărășire s'au pierdut.

Am arătat aiurea, după mărturia lui Bandini, misionarul catolic din vremea lui Vasile Lupu în Moldova, că Irozii au venit prin jocurile catolicilor dela școala din Iași, cu cei trei Crai caracteristici pentru jocul german. Se adaugă acum caracterul asemănător, deci și originea corespunzătoare, a încă uneia din datinele noastre.

Și aceasta e în legătură, nu cu Biserica Răsăritului, ci cu cea catolică.

* * *

Despot e trecut ca despot sîrbesc în «Istoria poporului sîrbesc» (sîrbește și franțuzește, de Vignerou) a lui Dimitrie Davidovici (Belgrad 1848, pp. 110 -11).

Ba chiar i se dă ca urmaș Dimitrie «Brancovici», Sîrbul opoștit pe lângă Despot, și Gheorghe Raț, din oastea lui Mihai Viteazul, care ar fi fost frate cu Dimitrie. Tot după istoria lui Gheorghe Brancovici, se urmează apoi cu Avram Brancovici, «cneaz sîrbesc», care are pe Moise episcopul, pe Gheorghe Hatmanul muntean și pe un Daniil, din care, prin Ioan, vine Simion-Sava, Mihai, Vasile și Gheorghe, aventurierul și istoricul. Incepe la 1630 «bezjarstvia», «vremea fără Imperiu» (sîrbesc).

Cartea merge până în 1817. Urmează viața lui Caragheorghe de Svetici, extrase din călătoria în Orient a lui Lamartine, ceva dintr'o carte a unui Sima Malutinovici, note despre Miloș și Mihail Obrenovici și despre Alexe Caragheorghevici. Alcătuirea e datorită lui Vignerou.

* * *

Alexandru Ipsilanti, șeful Eteriei, formează obiectul unei nuleve olandese, *Prins Alexander Ipsilant*, cuprinse în «Romanische Bibliothek, leetuur voor alle Standen, onder redactie van I. Speijer Klerk en A. J. le Gras», anul II, I.

E lucrată și după memoriile lui Lagarde.

N. I.

